

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Sadıqov Elvin Yaqub oğlu

“İnvestisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

06.04.09 Biznesin idarə edilməsi

İxtisaslaşma:

Biznes inzibatçılığı

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. N.Ə.Həsənov

i.ü.f.d., dosent R.Ə.Abbasova

“Biznesin idarə edilməsi”

kafedrasının müdiri:

i.u.f.d., dosent

M.Ə.Əliyev

BAKİ – 2015

**MÖVZU: « Investisiya layihələrinin muasir biznesin
inkişafına təsiri»**

Investisiya layihələrinin muasir biznesin inkişafına təsiri

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ.....3-7

I FƏSİL. İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN MÜASİR BİZNESİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ PROBLEMLƏRİNİN ELMİ - NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin işlənilib hazırlanmasının müasir prinsipləri7-19

1.2. Biznesin inkişafında investisiya layihələrinə sistemli yanaşma....19-30

1.3. Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin rolunun təhlili30-36

II FƏSİL. İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN BİZNESƏ TƏSİRİNİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

2.1. Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin idarə olunması sistemlərinin tədqiqi.....36-43

2.2. Biznesin inkişafı əsasında investisiya layihələrinin korporasiya və firmadaxili idarə olunması.....43-47

2.3.İnvestisiya layihələrinin monitorinqi və layihələrin səmərəliliyinə nəzarətin təşkili.....47-58

III Fəsil. SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin rolu və bu istiqamətdə həyata keçirilmiş tədbirlər.....58-62

3.2. Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin rolunun sahələr üzrə inkişafının təhlili.....62-73

3.3. Biznesin inkişafında investisiyanın rolunu göstərə biləcək bəzi şirkətlərin təhlilinin göstəriciləri.....73-77

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR..... 77-79

ƏDƏBİYYAT SIYAHISI79-80

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: İnvestisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri əsasən Azərbaycan müstəqil dövlət kimi təşəkkül tapdıqdan və bazar iqtisadiyyatına keçdikdən sonra daha da inkişaf etmişdir. Bununla əlaqədar olaraq siyasi və iqtisadi dəyişikliklər baş vermiş, respublikamızın iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələrinin inkişafı üçün böyük investisiya imkanları yaradılmışdır.

Yddan çıxarmaq lazım deyil ki, Azərbaycan Respublikasında investisiya siyasətinin memarı ümummilli lider Heydər Əliyev cənablarıdır ki, bu gün də bu siyasət uğurla onun oğlu, prezident İlham Əliyev tərəfindən davam etdirilir. Bu ağıllı siyasətin nəticəsi olaraq, son illər Azərbaycan iqtisadiyyatı dayanmadan inkişaf etməkdədir.

İnvestisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri, Azərbaycan Respublikası ərazisində investisiya strategiyasının formalaşdırılması və onun modernləşdirilməsi investisiya siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan münasibətlər “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının 13 yanvar 1995-ci il tarixli (№ 953) Qanunu və digər qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir. İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri fiziki və hüquqi şəxslər, o cümlədən xarici şəxslər, habelə dövlət, beynəlxalq təşkilatlar ola bilər.

Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə zidd deyildirsə, onda analogi obyektlərə xarici investisiyalar da aid edilir.

İnvestisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri, investisiyanın bütün investorlar tərəfindən investisiya siyasətini həyata keçirmək üçün bərabər hüquqa malikdirlər. Azərbaycan Respublikasında müəyyən növ işi yerinə yetirən investisiya fəaliyyətinin iştirakçılarına bu siyasətin həyata keçirilməsi üçün lisenziya və ya sertifikat verilməsi qaydası Azərbaycan hökuməti tərəfindən müəyyən edilir.

İnvestisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri, investisiya siyasəti və onun modernləşdirilməsinin maliyyələşdirmə mənbələri:

-İnvestisiya qoyuluşunun əsas maliyyələşdirmə mənbəyini maddi məsrəflərin bərpa fondu təşkil edir. Hazırda əsaslı vəsait qoyuluşunun ümumi həcmnin xeyli hissəsi milli gəlir hesabına təşkil edilir.

-İnvestisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri, investisiyanın maliyyələşdirmə mənbələri içərisində dövlət büdcəsi vəsaitləri əhəmiyyətli yer tutur. Dövlət büdcəsinin xərcləri içərisində iqtisadi cəhətdən ən faydalısı da məhz investisiya xərcləridir.

Ümumiyyətlə, investisiya layihələrinə qoyuluşlar əsasən vəsaitlərin yönəldilməsi 2 əsas üsulla aparılır: geri qaytarılmadan maliyyələşdirmə və uzunmüddətli kreditləşmə yolu ilə. Xərclərin ödəmə müddəti 5 ildən yuxarı olan yeni müəssisələrin tikintisi, zərərli və aşağı rentabelli müəssisələrin genişləndirilməsi və yenidən qurulması büdcə hesabına aparılır. Qalan kapital qoyuluşunun maliyyələşdirilməsində isə xüsusi vəsaitlərdən və uzunmüddətli kreditdən istifadə olunur.

İnvestisiyaların maliyyələşdirmə mənbələrindən biri də xarici borclardır. Xarici borclar və kreditlər investisiya kreditləri, ixracat kreditləri, valyuta balansının tənzimlənməsi məqsədilə verilən kreditlər yalnız bu formalarında verilə bilər.

İnvestisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri, investisiya fəaliyyətinin subyektı rolunda həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər çıxış edə bilərlər. İnvestisiya fəaliyyəti iqtisadiyyatın bütün sahələrində, həmçinin tikinti və yenidənqurmada əsas fondlar və dövriyyə kapitalının genişləndirilməsi və ya yaradılması və modernləşdirilməsinə yönəldilib. Sənayedə investisiya prosesinin maliyyələşdirilməsi mənbələri rolunda xüsusi maliyyə vəsaitləri, cəlb edilmiş vəsaitlər çıxış edə bilər. İnvestisiya qoyuluşunun obyektı bilavasitə miqyasdan, qoyuluş sferasından (sənaye, ticarət, sosial və s.), investisiya tsiklinin məzmunu və xarakteri, iştirak edən ölkələrin payından, istifadə səmərəliliyindən asılı olaraq fərqlənir.

Ölkədə bərqərar olmuş sabitlik xarici investorların Azərbaycana marağını xeyli artırmışdır. Respublikada qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığa əsaslanan “açıq qapı” siyasətinin həyata keçirilməsi, xarici investisiyaların qorunmasına təminat verilməsi və sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli mühitin yaradılması nəticəsində iqtisadiyyata qoyulan xarici investisiyaların həcmi artmaqdadır.

Tədqiqatın obyektı. İnvestisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri, sahibkarlığın seçilməsi zamanı iqtisadi proseslərin dinamik inkişafı və bunun nəticəsində baş verən kəskin dəyişikliklər makro və mikro iqtisadi sistemdə təşkilatı

formalarının seçilməsi çox vacibdir. Bu cür dəyişkən şəraitdə biznes subyektlərinin mövqeyinin və rəqabət üstünlüyünü qoruyub saxlaması və xarici mühitə tez və uzunmüddətli uyğunlaşması və biznesin təşkilatı formalarının seçilməsi və idarə edilməsi tədqiqat obyektidir.

Tədqiqatın predmeti. İnvestisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri, dəyişən şəraitdən, istehsalın miqyasından, yeni texnika və texnologiyanın tətbiqindən asılı olaraq idarəetmə sistemi daima olaraq təkmilləşir. Bu dəyişiklik yalnız idarəetmənin təşkilatı quruluşunun təkmilləşdirilməsi deyil, eyni zamanda yeni idarəetmə üsullarının yaranmasında tələb edir. Bu cür qeyri-sabitliyə daha yaxşı uyğunlaşmanı təmin edən biznesin təşkilatı formalarının seçilməsi və idarəedimənin prinsipləri, funksiyaları, metodları, modelləri, mexanizmi və istiqamətlərin məcmusu tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi, investisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri, sahibkarlığın təşkilatı formalarının seçilməsi və strategiyanı elə formalaşdırmaqdır ki, o, bütün daxili və xarici aləmdə baş verən dəyişikliklərə rəqib firmaların fəaliyyətlərindəki yeni istiqamət və meylərə, istehlakçıların arzu və tələblərinə, habelə sahibkarlıq fəaliyyətindəki dəyişən şərt və şəraitlərə cavab verə biləcək mexanizmini formalaşdırsın və izah etsin. Buna görə də magistr işində biznesin inkişafında investisiyanın rolu biznesin seçilməsi və strateji idarə edilməsinin nəzəri- metodoloji tərəfləri öyrənilir, müasir vəziyyət təhlili edilir və reallaşdırılması istiqamətləri göstərilir. Tədqiqatın vəzifəsi isə investisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri, investisiyanın rolu biznes-planın xarici və daxili mühitin təhlili nəticəsində təhlükə və imkanları meydana çıxarmaq potensial təhlükələri sərfəli imkanlara çevirmək.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını yerli və xarici alim və professorların biznesin inkişafında investisiyanın rolu strateji idarəetmə aid yazdıqları ədəbiyyatlar, məqalələr, həmçinin son statistik göstəricilər və informasiyaları habelə biznesin təşkilatı formalarının seçilməsi və tərtib olunması və idarəetmə və menecment sahəsində dünyanın və həmçinin yerli şirkətlərin və

kompanyaların rəsmi internet səhvləri təşkil edir. Bu məlumatların sintez analizi, müqayisəli təhlil, sistemli şəkildə təhlilin köməyi ilə biznesin təşkilatı formalarının seçilməsi və strateji idarə edilməsi haqqında dəqiq və ətraflı təsəvvür yaratmışdır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İnvestisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri, strateji idarə edilməsinin praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu haqqda əhəmiyyətli cədvəllər, sxemlər və qrafiklər göstərilmişdir. Xarici ölkələrin komponyalarının tətbiq etdiyi İnvestisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri və strategiyaları barədə nümunələr və informasiyalar əvəzsiz təcrübə mənbəyidir. Ümumiyyətlə tədqiqat işi biznesin inkişafında investisiyanın rolu sahəsində fəaliyyət göstərən yerli firmalar üçün tətbiqi əhəmiyyət daşıyır və potensial informasiya mənbəyidir. Bu baxəmdan müasir Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatının inamli addəmları hiss olunduğu dövürdə tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti danəlməzdir

I FƏSİL. İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN MÜASİR BİZNESİN İNKİŞAFINA TƏSİRİ PROBLEMLƏRİNİN ELMİ - NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin işlənilib hazırlanmasının müasir prinsipləri

İnvestisiya layihələrinin biznesə təsiri problemlərinin kompleks tədqiqi, konkret məsələlərlə bağlı olub, investisiya strategiyasının dəqiq müəyyənləşməsini tələb edir. Strategiyanı müəyyənləşdirərkən biz investisiya layihələrinin müxtəlif xarakterliyini qeyd etmişdik. Strateji baxımdan o bir tərəfdən onu əhatə edən mühitin, bəzi anlarda isə investisiya layihəsinin alt sistem kimi də təqdim oluna bilər, digər tərəfdən isə çox istiqamətli kompleks kimi, alt sistemlərə inteqrasiya etmiş bağlılıq kimi, eyniləşdirilmiş və ya layihələşdirilmiş halda, texniki vasitələr hesabına tədqiq edilə bilər. Hansı ki, bura daxildir əvəzəmə, ekologiya, sosial, maliyyə, iqtisadi və s. aspektlər. İnvestisiya strategiyasını formalaşdırarkən və ya onu modernləşdirərkən bütün informasiyaların material daşıyıcısı investisiya layihələrinin biznes-planıdır. Formal cəhətdən biznes - planın hazırlanması müəyyən qanunlara əsaslanır və müxtəlif istiqamətli xarakter daşıyır. İstənilən investisiya strategiyasını formalaşdırarkən və ya onu modernləşdirərkən hökmən investisiya layihəsinin xarici mühitin təsiri altında olmasını nəzərdə saxlayaraq, investisiya layihəsini tədqiq etdikcə onun dəyişmə tendensiyasını açıq müşahidə etmək olar.

İnvestisiya layihələrinin biznesin inkişafına təsirini müəyyənləşdirərkən daxili və xarici faktorların qeyri - sabitliyini və respublika iqtisadiyyatının hələ o qədər də möhkəm olmadığını nəzərə alsaq, qoyulacaq kapitalın təhlükəlilik dərəcəsinin nə qədər yüksək olduğunu duymaq o qədər də çətin deyil.

İqtisadiyyatda investisiya layihələrinin strategiyasını qoyulan investisiyaların maksimum təhlükəsizliyini müəyyənləşdirmək, ayrı-ayrılıqda konkret investisiya layihələrinin strateji cəhətdən səmərəliliyini müəyyənləşdirərək, onun səmərəli idarə edilməsini təşkil etmək lazımdır.

İnvestisiya prosesi həyata keçirilərkən ən başlıca iş düşünülmüş, əsaslandırılmış və real gercəkliyi özündə əks etdirən investisiya siyasətidir.

Respublika iqtisadiyyatına investisiya layihələrini həyata keçirilməsi ilə əlaqədar aşağıdakı məsələlərin nəzərə alınması məqsəduyğun hesab edilir:

- xarici investisiyaların bazasında çıxarılan xammalların respublika ərazisində emal olunmasına səy göstərməlidir. Emal zavodları və əmtəəlik məhsulun satışı üçün tələb edilən obyektlərin Azərbaycanın ərazisində inşa edilməsinə nail olmaq lazımdır. Bununla həm mövcud əmək ehtiyatlarını istehsalata cəlb etmək olar, həm də Azərbaycandan külli miqdarda mütəxəssis axınının qarşısını ala bilərik;

- ölkəyə gətirilən investisiyanın bir hissəsi qazma baltasından tutmuş fonton armaturunadək neft-mədən avadanlıqlarının 500-dən çox növünün və tipinin istehsalının iri maşınqayırma zavodlarında həyata keçirilməsinə yönəldilməli və onlar həm yeni neft-qaz yataqlarının, həm də mövcud yataqların bərpasında geniş istifadə edilməlidir;

- neft-qaz avadanlıqları istehsal edən nisbətən kiçik maşınqayırma müəssisələri xarici investisiya hesabına, müxtəlif idarəetmə formalarında başqa sənaye sahələri üçün (yüngül, yeyinti, yerli sənaye, kənd təsərrüfatı və s.) maşın və avadanlıqlar istehsalı üzrə ixtisaslaşaraq inkişaf etdirilməlidir;

- xarici firmalarla bağlanmış müqavilələrdə ayrıca nəzərdə tutulan vəsaitlər hesabına respublikamızda sosial-infrastruktur obyektlərinin (yaşayış evlərinin, uşaq bağçalarının, yol çəkilişinin, tibb və təhsil ocaqlarının və s.) genişlənməsi, təxirəsalınmaz tədbirlər sırasında olmalıdır;

- ətraf mühitin sənaye tullantılarından qorunması məqsədilə müvafiq qurğuların, istehkamların tikilməsinə yerli sərmayə ilə birlikdə xarici investisiyanın cəlb edilməsinə geniş yer verilməli, Xəzərin təbii-bioloji sərvətindən tam istifadə etməklə Azərbaycanı kurort ölkəsinə çevirməli;

- xarici sərmayə hesabına xalq istehlakı malları istehsal edən sahələrin, kənd təsərrüfatının maddi-texniki bazasını möhkəmləndirməyə və onu inkişaf etdirməyə ehtiyac duyulur.

Bütün bunlar elmi cəhətdən əsaslandırılmış investisiya üzrə biznes-planlar əsasında həyata keçirilməlidir.

İnvestisiya layihələrini həyata keçirərkən dünya təcrübəsi, investisiyaların vəziyyətinin müəyyən edilməsini, investisiya layihələrinin qiymətlərinin fərqinin müəyyən edilməsini, əsas kapital qoyuluşunun və amortizasiya ayırmalarının fərqinin müəyyən edilməsini vacib faktor kimi tələb edir. Bu sahə ilə məşğulluq fikrimizcə investisiyaların qoyuluşu və bu sahədə sabitlik, neft kontraktlarının bağlandığı dövrdən başlamışdır. Bu onu göstərir ki, getdikcə investisiyaların fəaliyyət indeksi, statistik sabitlik sərhəddinə yaxınlaşmaqdadır.

Respublikada makroiqtisadi idarəetmə, sadə metodlarla yığım və investisiyaların problemini həll edə bilməz, ona görə ki, təkrar istehsal prosesinin çox güclü qeyri - balanslaşdırılması prosesi getmişdir, bu da sürət və həcm elementlərinə təsir etmişdir. Bunun əsasında qarşılıqlı anlaşılmazlıq yaranmışdır, çünki təkrar istehsalın bəzi elementlərinin çoxluğu, məsələn əsas fondların, işçi qüvvəsinin, respublika daxilində olan bəzi təbii ehtiyatların çoxluğu, digər tərəfdən isə investisiyaların çatışmamazlığı və bəzi yerli məhsulların daxili bazarda çatışmamazlığı prosesi son illərdə iqtisadiyyatın əsas problemlərindən olmuşdur. İndiki şəraitdə investisiya prosesləri Azərbaycan iqtisadiyyatında təkrar istehsalın inkişafının sürətini müəyyən edən faktor olmalıdır. Bu məsələni respublika miqyasında köklü şəkildə həll etmək üçün, iqtisadiyyatda təkrar istehsalın sürətini təmin etmək üçün, istehsal sahəsini, potensial investorlar üçün cəlbedici etmək lazımdır.

İnvestisiya layihələrinin muasir biznesin inkişafına təsiri və investisiya iqliminin öyrənilməsi: İnvestisiya iqlimi anlayışı çox genişdir və iqtisadiyyatın müxtəlif subyektlərinə tətbiq edilə bilər. Dünya iqtisadiyyatından tutmuş, ölkə, iqtisadi inzibati rayon bölgüsünə və hətta ayrılıqda bir şəhərə də aid edilə bilər. Eyni zamanda iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində investisiya strategiyasının formalaşdırılması haqqında da danışmaq olar.

İnvestisiya layihələrinin muasir biznesin inkişafına təsiri respublikada iqtisadi iqlimi tədqiq edərkən burada bir sıra makroiqtisadi göstəriciləri, statistik və dinamik formada təyin etmək lazımdır ki, bu göstəricilər respublikada iqtisadi vəziyyəti əhatə

edə bilsin və investisiya riskinin təqribi faizini müəyyənləşdirsin. Sözsüz ki, Respublikada yaxşı investisiya iqliminin yaradılması, xarici investorların marağını artıracaq və onların investisiya qoymaq qərarını tezləşdirəcək.

İqtisadiyyata kapital qoyuluşunun təhlili onun dinamikası əsasında, mülkiyyət formasının strukturu və maliyyə mənbələri əsasında tədqiq olunur. Bundan başqa investisiya iqlimi qiymətləndirilərkən riskin bütün aspektləri dəqiq diqqətə alınmalıdır. İnvestisiya risklərini araşdırarkən ilk növbədə siyasi, institusional və normativ-hüquqi məsələlər nəzərə alınmalıdır.

İnvestisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri və bu əsasda investisiya iqlimi necə başa düşülür:

İnvestisiya imkanları altında regionun və ya respublikanın investisiya imkanları başa düşülür ki, bura əsasən daxildir: istehsal imkanları faktoru, təbii imkanlar, işçi qüvvəsi, əsas fondlar, infrastruktura hansı ki, kəmiyyətlə göstərilə bilər.

İnvestorların nöqtəyi - nəzərindən qanunvericilik ilə bağlı investisiya risklərinin əsas hissəsi bu faktor ilə bağlıdır və mənfəətin azalmasına təsir edən amillərdən biri məhz budur. İnvestisiya strategiyasını hazırlayarkən və ya onu modernləşdirərkən investisiya risklərini nəzərə alaraq siyasi və sosial-iqtisadi situasiyaları nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

Beləliklə, “investisiya iqlimi” beynəlxalq anlayışdır, iqtisadiyyata inteqrasiya edərək, sosial, siyasi, dövlət və mədəni şəraitin, kommersiya cəlbədiciliyini təmin etməklə kapital qoyuluşunun respublikaya və ya onun ayrı-ayrı regionlarına qoyuluşu başa düşülür. Belə yanaşma bazarda kapital qoyuluşunun mənfəətinin artırılmasının bir aləti olub, bir çox konsaltinq firmaları, banklar və dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən ola bilər.

İnvestisiya iqliminin qiymətləndirilməsi metodikası müxtəlifdir. Bir çox ölkələrdə yazılma metodundan istifadə edirlər və bu halda heç bir kəmiyyət göstəricisindən istifadə edilmir. Lakin çox hallarda kəmiyyət xarakteristikasından istifadə olunur, bundan ötəri nüfuzlu mütəxəssislərin, böyük bazar iştirakçılarının rəyi öyrənilir. Statistik göstəricilərin təhlilinə əsasən, respublikada investisiya iqlimini xarakterizə edən faktorlar, istehsalın iqtisadi göstəricisi, siyasi və maliyyə gös-

təriciləri, bunların cəmi son nəticəni təşkil edir. Sözsüz ki, makroiqtisadi proqnoz göstəriciləri də nəzərə alınır, müxtəlif risklərin əhəmiyyəti (kreditin geri qaytarılmaması, ödəniş qabiliyyətinin olmaması, milləşdirilmə, müsadirə və s.) ödəniş qabiliyyətinin göstəriciləri, xüsusən bank siyasəti, dövlətin xarici ticarət sahəsində fəaliyyəti.

Kəmiyyət xarakteristikasına investisiya riski aid edilir, hansı ki, siyasi, sosial, iqtisadi, ekoloji və kriminal situasiyalardan asılıdır. Onun böyüklüyü investisiyanın və ya ondan gələcək gəlirin itkisini göstərir. Bu mərhələdə investisiya itgisinin bu növlərini nəzərə alırlar: iqtisadi, yəni, regionda iqtisadi inkişafın tendensiyasını; siyasi və ya xalqın rəğbəti; sosial və ya sosial gərginliyin səviyyəsi; ekoloji, ətraf mühitin çirklənmə dərəcəsi; kriminal, ərazidə cinayətkarlığın xüsusən ağır cinayətkarlığın səviyyəsi nəzərə alınır. Qərarın qəbul edildiyi dövrdə investisiya riskinin qiymət uçuşu hökmən nəzərə alınır, sözsüz ki, əgər bu investor ciddi investordursa, xüsusən xarici banklar və ya iri kompaniyalar nəzərdə tutulur. Riskin səviyyəsi belə hallarda qiymətləndirmə ehtimalı ilə hesablanır, hansı ki, investora vurulacaq zərərlər ehtimalı ilə qərar qəbul olunur.

İnvestisiya riskinin səviyyəsini bal şkalası ilə göstərmək olar, adətən bu 0-dan 100-ə qədər götürülür, biznes strategiyasının zonasına uyğun investisiya iqlimi xarakterizə edilir. Respublikaya investisiyaların cəlb edilməsi və onun səviyyəsi haqqında təsəvvür, burada investisiyaların aktivlik səviyyəsi ilə də müəyyən edilə bilər.

Respublikada iqtisadiyyatın mövcud vəziyyəti və potensial imkanları, qarşıda duran problemlərin çətinliyi və mürəkkəbliyi iqtisadi islahatın mərhələ-mərhələ, özü də yığcam ərazilər üzrə aparılmasını tələb edir. Bütün xalqa məxsus olan mülkiyyətin yerində birdən-birə xüsusi bölmələr yaratmaq çətindir. Sənayenin və aqrar bölmənin potensial ehtiyatlarını aşkara çıxarıb iqtisadi dövriyyəyə cəlb etməklə milli təsərrüfatlar yaratmaq çox mürəkkəbdir. Bu işə xarici investisiyaları cəlb etmək məsuliyyəti, onların marağını artırmaqla bərabər şəraiti hazırlamaq cəsarəti, dəqiq və həssas reseptlər tələb edir. Bu baxımdan xarici investisiyalardan birbaşa istifadə etmək

istiqamətində iqtisadiyyatın qapılarını tam açıq qoymaqla yox, milli kapitalı və sahibkarları da formalaşdırmaqla gözlənilən nəticəni əldə etmək olar.

İqtisadi sabitliyi təmin etmək, maliyyə ehtiyatlarına olan tələbin ödənilməsindən birbaşa asılıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısına çıxan həmin tələbin ödənilməsinin məqsəduyğun yolu investisiya kompaniyalarının formalaşması və genişlənməsidir. Səfərbərliyə alınan vasitələrin əhəmiyyətli hissəsini səhmdar cəmiyyətlərində cəmləməklə investisiya kompaniyaları kapital bazarında investisiya qoyuluşlarının vacib ehtiyatlarından birinə çevrilə bilər. Lakin keçid dövründə, xarici investisiyalara (əgər xarici kapitallar faiz dərəcəsinə, valyutanın mübadilə kursuna əhəmiyyət vermədən axıb gəlsə) geniş meydan verən iqtisadiyyatda milli investorlar kütləvi halda öz əmanətlərindən məhrum olmaq təhlükəsi, qeyri-bərabər, ədalətsiz rəqabət mühiti ilə qarşılaşa bilər. Çünki birtərəfli iqtisadi şərait milli investorların səhmlərini qiymətdən salır, xarici investorların və güclü maliyyə qruplarının həmin səhmləri aşağı qiymətə almaq imkanı yaranır. Bu isə bir çox investisiya kompaniyalarının əsassız müflisləşməsinə gətirib çıxarır. Azərbaycanda beynəlxalq hüquqi aktlara və standartlara uyğun gələ bilən iqtisadi şərait yaratmaqla paralel xarici və milli investorlar üçün bərabər milli rejim yaradılmalıdır. Fikrimizcə, milli rejim bəzi yazılarda qeyd edildiyi kimi yalnız xarici investorlara əlverişli şərait yaradılması (bunsuz da onların üstünlüyü şərtsizdir) məqsədi güdməməlidir. Milli rejim daha çox milli istehsalçılara bərabər təsərrüfatçılıq şəraiti yaratmaq məqsədinə xidmət etməlidir. Xarici investorlara milli rejim təqdim edildikdə: ilk növbədə bərabər əsasda rəqabət aparmaq şəraiti yaratmaq; ikinci, ölkədə qəbul edilən sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkilati - hüquqi formalarından istədiklərini seçmək; üçüncü, yerli güzəştlərin çoxundan istifadə etmək; dördüncü, yerli əmək və digər resurslara yol tapmağa imkan vermək kimi qaydalar diqqət mərkəzində olmalıdır.

Ekspertlərin istifadə etdiyi metodika aşağıdakı göstəricilərin qiymətləndirilməsinə əsaslanır:

- 1.İqtisadiyyatın səmərəliliyi (ÜMM-un artım tempinə görə təyin olunur.);
- 2.Siyasi risk səviyyəsi;
3. Xarici borcun həcmi;

4. Borcların qaytarılması üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsi;
5. Kreditləşdirmənin həcmi;
6. Bank kreditlərini əldə etmək imkanları;
7. Qısa müddətli maliyyələşmə imkanları;
8. Uzun müddətli suda kapitalı əldə etmək imkanları;
9. Fors-major şəraitinin yaranma ehtimalı.

Baxmayaraq ki, bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatına 30 milyarddan da çox ABŞ dolları investisiyalar yatırılmışdır, Azərbaycanla Ermənistan arasında müharibə öz həllini tapmadığından, bu ölkəmizin investisiya cəlb etmək reytinginə güclü təsir göstərir.

Respublikanın investisiya potensialını müəyyən edərkən, müəyyən xüsusi imkanları da nəzərə almaq lazımdır. Buna qrup göstəricilərinin xarakteristikası aid edilir.

- Təbii ehtiyatlar – orta ölçülü təbii ehtiyatların növləri ilə təmin olunması;
- Əmək – əmək ehtiyatları və onların təhsil səviyyəsi;
- İstehsal – əhalinin hansısa ərazidə təsərrüfat fəaliyyəti və istehsal;
- İnnovasiya – elmi-texniki tərəqqi və onun istehsala tətbiqi səviyyəsi;
- İnstitutsional – bazar iqtisadiyyatında aparıcı institutların səviyyəsi;
- İnfrastruktur – iqtisadi-coğrafi vəziyyət, onun infrastruktura ilə təmin olunması;
- Maliyyə – bazasının və verginin səviyyəsi, müəssisənin ərazidə gəliri;
- İstehlak – əhalinin ərazidə alıcılıq qabiliyyəti.

Yığılmış kapital qoyuluşunun əsas çəkisi və xarici investisiyalar o vaxt azalmağa başlayır ki, ərazinin investisiya potensialı azalır. Buna görə xarici investisiyalar, riskin səviyyəsi nəzərə alınmaqla qoyulur. Bizim respublikada isə bəzən bunu nəzərə almadan investisiya potensialını qaldırmaq məqsədi ilə müqavilələr bağlanılır.

İqtisadiyyatda təkrar istehsalı təmin etmək üçün, böhranı aradan qaldırmaq üçün, məhsulun rəqabət qabiliyyətini təmin etmək və köhnəlmiş əsas fondların aradan çıxarılması üçün tələb olunur ki, investisiya fəallığı artırılsın. Mütəxəssislərin hesablamalarına əsasən, iqtisadi inkişaf üçün yəni, ildə 5% həcmində, yığım norması

əvvəlki ilə nisbətən təxminən 15% daxili ictimai məhsul artmalıdır. Daxili mikroiqtsadi sabitliyin yaradılması (büdcə çatışmamazlığının azaldılması, faiz dərəcələrinin və inflyasiyanın səviyyəsi) vacibdir, lakin investisiyanın fəallaşdırılması və onun artırılması üçün azdır. Onun üçün lazımdır: 1) istehsalın likvidliyinin qaldırılması; 2) onun maliyyəsinin sağlamlaşdırılması; 3) xarici borc faizlərini azaltmaq və qorxusuz səviyyəyə gətirib çıxarmaq; 4) investisiyaların gəlirini artırmaq və o səviyyəyə qaldırmaq ki, maliyyə bazarında riski azaldaraq əməliyyatlar aparmaq olsun, dövlət borclarını nəzərə almaqla; 5) kritik vəziyyətdə olan müəssisələrin dəqiq gələcək səmərəli inkişafı ümumilikdə iqtisadiyyatın inkişafı deməkdir; 6) iqtisadiyyatın çox xərc aparan istehsal hissəsini azaltmaqla, real gəlir gətirən sektoru artırmaqla, müəssisələrə sanksiyalar tətbiq etməklə, fiziki cəhətdən köhnəlmiş əsas fondları çıxarmaqla, tələb olunan əsas fondları almaqla gələcək bazarı yaratmaq olar.

Dövlətin iqtisadi siyasəti və səmərəli strategiyası, investisiyaların cəlb olunması üçün mühitin yaradılması, iqtisadi inkişafa güclü təkan verə bilər. Burada əsas istiqamətlərdən biri daxili tələbatı yerli məhsullarla ödəmək qabiliyyəti, alıcılıq qabiliyyətinin tənzimlənməsidir ki, bu da qeyri - inflyasiya metodlarına söykənir. Burada tələbatı daxili mallarla ödəmək, büdcə ilə alınan mallar da bura daxil olmaqla, proteksionist siyasəti əsasında dünya bazarına xammal və yarımfabrikat çıxarmaqla, özümüzün, qərb dövlətlərində layihələri investisiyalaşdırmaq siyasətini artırmaqla, daxildə istehsal olunan malları satmaqla, onlara yüksək texnologiyalara malik olmaq üçün şərait yaratmaq lazımdır və burada lizinq əsasında işləmək daha məqsədəuyğundur. Yalnız rəqabət qabiliyyətli sahələrdə bu əsasda iqtisadi inkişafı bərpa etmək olar. Əlbəttə yaranmış sosial-iqtisadi problemləri həll etmədən bu mümkün deyil və burada real gəliri artırmaq, yığım potensialını artırmaq lazımdır ki, tələb olunan istehsalı modernizasiya edərkən, dövlətin institutsional dəyişikliklərə köməyi bazar mexanizminin yaranması və investisiyaları əmanətlərə transformasiya etməsi bu əsaslarda olmalıdır:

a) dövlətin və bazar institutlarının qarşılıqlı münasibətlərinin fəallaşdırılması, real resursların real aktivlərə transformasiyası;

b) qeyri – dövlət pensiya təminatının və sığorta sisteminin inkişafı;

v) əmanətin və xüsusi investisiya strukturlarının müəssisələr və xalq üçün, eyni zamanda investisiya istiqamətlərini artırmaqla bank fəaliyyəti;

q) səmərəli layihələrə dövlət təminatı.

Azərbaycan iqtisadiyyatını daha da inkişaf etdirmək üçün investisiya strategiyasına və siyasətinə daha çox fikir verilməlidir. Bu respublika miqyasında və ya regionlar miqyasda həll edilməlidir. İstənilən strategiyanın və ya siyasətin ən əsas amilləri və köməkçi amillərinin məqsədə çatmaq yolları müəyyənləşdirilməlidir. Bunun üçün təşkilati strukturun qurulması çox vacibdir.

Büdcənin inkişafı dövlətin investisiya layihələrinə əsaslanan siyasətin əsasını təşkil etməklə yanaşı investisiyaların səmərəliliyinin qaldırılmasına kömək edir. Dövlətdə investisiyalar büdcədən keçərək onun inkişafına xidmət edir:

- Həyata keçirilən investisiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin yüksəkliyi;
- Maliyyələşdirmənin yalnız işgüzarlıq xarakteri;
- Dövlət riskinin diversifikasiyası şəxsi kapitalla;
- Müsəbiqə əsası;
- Tezlik;
- Qaytarılması;
- İnvestisiyaləşdirmə ehtiyacına xərclərin ödənişli ayrılması.

Hər bir bölgənin konkret spesifik xüsusiyyətini nəzərə alaraq, respublika üzrə investisiya proqramlarını nəzərə alaraq, öz investisiya proqramını formalaşdıraraq kapitalın o əraziyə axması üçün çalışmaq lazımdır. Belə kapitalın axını ictimai dəyərə çevrilir və bu halda yeni iş yerlərinin açılması prosesi baş verir, əraziyə investisiyaların cəlb edilməsi marağı artır, sosial proqramların həyata keçirilməsi üçün şərait yaranır. Lakin bu da müəyyən balanslaşdırılmış səviyyədə olmalıdır, çünki ekoloji problemlər və başqa xoşa gəlməz hadisələr baş verə bilər. Kapital qoyuluşunun mobilliyi əsasən istehsal-marketing fəaliyyətindən və risklilik səviyyəsindən, kriminal vəziyyətdən, ərazinin idarəetmə infrastrukturundan asılıdır.

Bu sahə ilə məşğul olan alimlərin fikrincə, ərazi və investor arasında qarşılıqlı əlaqə aşağıdakılara əsaslanmalıdır:

- maliyyə və qiymətli kağızlar bazarında yaranmış vəziyyət;

- investoru ərazidə maraqlandıran sahədə, kapital qoyuluşunda yaranmış rentabellik;
- investisiya fəaliyyəti ilə bağlı ərazidə riskin səviyyəsi;
- ərazidə investisiyanın fəaliyyətinin əhəmiyyəti.

Bu halda tərəflərin hər ikisi riskə münasibət bildirməklə, ərazidə investisiya fəaliyyətini qiymətləndirirlər. O risk ki, istehsal-marketing zənciri ilə bağlıdır, onu investor özü qiymətləndirir.

İnvestisiya mədəniyyəti də əsas məsələ kimi diqqət cəlb edir və bu əsasən strategiyani və investisiya sənədlərini hazırlayanda ortaya çıxır. İnvestisiyalar beynəlxalq tələblərə cavab verərək, ətraf mühitin qorunmasını və iqtisadiyyatın artan inkişafını, cəmiyyətin ümumi inkişafını təmin etməlidir. Problemin həllində investisiya mədəniyyətinin böyük əhəmiyyəti vardır və bu idarəetmə mədəniyyətini prinsipcə yeni pilləyə qaldırmaqdır, hansı ki, iqtisadi inkişafı bu faktorlarsız əldə etmək çox çətindir.

Bu mərhələnin əsas istiqaməti, idarəetmənin strategiyası, onun bazar yönümlülüyü və alıcılıq tələbinə yönəlməsidir. Bu prosesin əsas mərhələlərindən biri də, işçi heyətinin mədəniyyət səviyyəsidir, onların yaradıcılıq fəaliyyətinin stimullaşdırılmasıdır, müstəqillikdir, təşəbbüskarlıqdır və icra intizamıdır.

1.2. Biznesin inkişafında investisiya layihələrinə sistemli yanaşma

Strateji inkişaf kursunun reallaşdırılması, sosial - iqtisadi, siyasi və mikro-maliyyə sabitliyinin təmin olunması, inflyasiya sürətinin minimuma endirilməsi, radikal islahatların aparılması, bütün maliyyə mənbələri hesabına investisiya qoyuluşunun artırılması, müxtəlif mülkiyyət və təsərrüfatçılıq formalarına bərabər imkanlar yaradılması, sərbəst rəqabətə meydan açılması, işçilərin iqtisadi fəallığının yüksəldilməsi və s. tənəzzülün qarşısını almağa, ÜDM istehsalını artırmağa şərait yaradır.

İqtisadiyyatın real bölməsində idarəetmə və təşkilati strukturun təkmilləşdirilməsi, maddi istehsalın texnoloji quruluşunun müasir ETT əsasında yenidən qurulması, istehsalın iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi, daxili və xarici bazarda milli məhsulların rəqabət aparma qabiliyyətinin artırılmasını təmin edən tədbirlər görülməlidir. Əgər əvvəllər aparılan islahatların başlıca istiqaməti mülkiyyət və təsərrüfatçılıq formalarından asılı olmadan müəssisələrin fəaliyyəti üçün əlverişli iqtisadi və hüquqi mühit yaratmaqdan ibarət idisə, hazırda müəssisələrdə daxili dəyişikliklərin stimullaşdırılmasına yönəldilən tədbirlərin gücləndirilməsi zərurətə çevrilmişdir.

Özəlləşdirilən və səhmləşdirilən müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətinə dövlət müdaxiləsini məhdudlaşdırmaq, özləri fəal yenidənqurma aparan müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyəti üçün əlverişli iqtisadi və təşkilati şərait yaratmaq, mülkiyyətçilərin hüququnun müdafiəsi, onların investisiya cəlb etmələrini qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydalarla himayədarlıq siyasəti yeridilməlidir.

Müəssisələrdə kapital yığımını stimullaşdırmaq üçün, həm də rəqabət qabiliyyətli məhsullar istehsal edən, ixracat yönümlü müəssisə və istehsal sahələrinin fəallaşdırılması üçün sistem xarakterli tədbirlər görməklə yanaşı, ödəmə qabiliyyətini itirmiş müəssisələrin qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydalarla ləğvi sürətləndirilməlidir. Struktur islahatlarının aparılması, bazar iqtisadiyyatı institutlarının formalaşması və inkişaf istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, müəssisələrin yenidənqurulmasının sürətləndirilməsi, dövlət mülkiyyətinin idarə olunmasının təkmilləşdirilməsi, maliyyə bazarının, qiymətli kağızlar bazarının və bank sektorunun inkişafı, antiinhisar siyasətinin fəallaşması, rəqabətin stimullaşdırılması, özəl sektorun inkişafına himayədarlıq siyasətinin fəallaşdırılması, iqtisadi cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi üçün sistem xarakterli tədbirlər görülməlidir. Amerika ədəbiyyatlarında layihənin idarə olunması çox vaxt müəssisələrin qabaqcadan təyin olunmuş strategiyası əsasında müəyyən edilir. Bəzi ingilis müəllifləri ayrı-ayrı müəssisələrin məqsədə uyğun olan tələblərini layihə adlandırırlar.

Alman tədqiqatçıları belə təyin olunmuş normativlərdən istifadə edirlər. Layihə müəssisəsinin təkrar olunmaz məqsədlərinə çatmaq, yerinə yetirilmə vaxtını, maliyyə mənbələrinin təşkilini əks etdirir.

Dünya bankının metodikasına arxalanaraq, belə təyin etmək olar ki, layihə pulun bank yolu ilə kompleks şəkildə qoyulması, vaxtdan düzgün istifadəsi və büdcədə qoyulmuş məqsədə çatılmasıdır.

Bizim izahımızda layihə, maliyyə investisiyasının daxil olması və nəqd pulun fəaliyyət növləridir:

- * Məqsədlərin müəyyən edilməsi;
- * Maliyyə və vaxt ehtiyatlarına, onların bütün ömrünə zəmanətin məhdudlaşdırılması;

* Şərtlərin yerinə yetirilməsinə daxili amillərin təsiri (siyasi, hüquqi, iqtisadi və s.);

* Bir-biri ilə müxtəlif əlaqələrin qurulması və onun nəticəsi.

Yeni axtarışların məqsədini nəzərə alaraq, qeyd edək ki, yuxarıda tərtib olunmuş şərtlə strateji məqsəd işə uyğun gəlir, ona görə də bu izahlı layihəyə üstünlük verilir.

Sonuncu təyin edilmiş anlayışın əsas olduğunu qeyd edərək, əvvəlcə tərtib olunmuş bu layihənin məqsədini ciddi olaraq bütün mərhələlərdə yoxlamalıyıq. Onun dəyişməsi, bu layihədən imtina etmək və yenisi ilə işləmək deməkdir.

Şərq tədqiqatçıları bu səbəbləri təhlil etdikdə, belə qənaətə gəlmişlər ki, layihənin məhv olunması onun ilkin məqsədinin dəyişilməsidir. İkinci anlayış onun maliyyə məhdudluğunu və müvəqqəti ehtiyatların büdcəsinin layihəsinə təsir göstərən “məqsədlər açar”ı olur. Layihənin - işçiləri üçün əsas layihə müddəti intervalına baxmaq vaxtın məhdudluğunu, onun həyat dövrüyyəsinin uzanmasıdır. Bu cür yanaşma layihə əmlakına xidmət vaxtını daha da artırmaq deməkdir.

Investisiya layihə məhsullar üçün bazarda nəzərdə tutulan vaxtı, kreditin qaytarılması vaxtı ilə və s. yanaşmaya əsasən təyin etmək lazımdır. Kibernetika nöqteyi-nəzərindən baxarkən bu zaman ona “qara qutu” anlayışı tətbiq olunur. Giriş axınları və orta səviyyəli əlaqələr yoxlanılır. Layihənin girişində cürbəcür ehtiyatlar (material, əmək, kapital, informasiya) ekvivalentinin qiyməti məxaric adlanır.

Öz növbəsində çıxış elementinin axını layihə məhsullarına xidmət göstərir. Eyni zamanda pulun ölçüsü, forması, gəlir mənbəyi və gəlirin vaxtı göstərilməklə icra olunmalıdır.

Investisiya layihəsinin ardıcılığını qeyd edərək, bir-biri ilə əlaqəli proseslərin qoyuluşu və onların nəticəsi riyazi model olur.

“Investisiya layihəsinin seçilməsi və maliyyələşməsinin metodiki məsləhəti” işçi qrupu tərəfindən təyin olunur. Bu layihənin həyata keçməsi qarşıya qoyulan fəaliyyətin məqsədidir. Yuxarıda göstərildiyi kimi praktiki fəaliyyət, layihənin təhlili ekspertizası bir daha bildirir ki, layihə təhlil olunmalıdır. Investisiya layihənin

fəaliyyətində əsas rol oynayır və onun qiymətli olması ancaq onun metodologiyasından yox, eyni zamanda beynəlxalq təcrübələrin birləşməsindən, investisiya layihəsinin səmərəliliyindən asılıdır.

Layihələrin investisiya ekspertinin təhlilində idarədən aşağıdakı metodiki göstəricilərdən istifadə edir:

- * Alternativlik prinsipindən istifadə etmək;
- * Məhsul axınının modernləşdirilməsi və bütün ehtiyatların pula satılmasının mümkün olması;
- * Layihənin yenidən işlənməsi və bölmələrin ayrı-ayrılıqda ekspertizası (texniki, kommersiya, ekologiya, sosial, maliyyə, iqtisadiyyat);
- * Dünya praktikasında istifadə olunan bütün normalar və başqa gəlir və xərc şərtlərinin uçotu;
- * Təyin edilməsində qeyri müəyyənliyin və risklərin uçotu, layihənin icra olunması dövründə.

Göstərilən prinsiplərin ən mühüm anlayışını qısa təhlil edək. Alternativ anlayışın istifadə edilməsi bazar münasibətlərinə əsaslanır və həm də təbii ehtiyatların hər bir anı üçün məhdud olma anlayışı ilə, həm də rəqabət prinsipindən çıxış anlayışları ilə bağlıdır. Qəbul edilmiş hər bir qərarın qiyməti, bu qərara alternativ olan və qəbul edilməyən ən yaxşı mümkün qərarların qiyməti ilə ifadə olunur. Məsələn, iqtisadiyyatda məlum olan “yığma və ya sərf etmək” alternativ, təbii ehtiyatların məhdud olması problemi ilə bağlılıq və müəyyən miqdarda pulun verilmiş investisiya layihəsinə qoyulması haqqında qərar qəbul edərkən biz onun başqa məqsədlərə istifadəsindən imtina edirik.

Metodik göstəricilərin ikinci müddəalarını ətraf mühitlə birləşdirək, daxil olan (gəlirlər) və çıxan (xərclər) axınların strukturu, təhlilin lazımlılığı ilə bağlıdır. Bu anlayışın maddi- fiziki müxtəlifliyi və onların dəyərinin zaman və məkan ilə müqayisə edilməsi və tutuşdurulması üçün yeganə ölçü vahidini yerinə yetirir.

Prinsiplərdə də investisiya layihəsinin daxili strukturuna təsir edən və əvvəl sadalanmış istiqamətlərdə onun kompleks və çox sahəli ekspertizanın lazımlığını göstərən ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi əks olunmalıdır. Belə tədqiqatlar layihənin

xarici və daxili üstünlüklərini aşkar edir və sonra haqqında danışılacaq təyin olunmuş çıxış forma və kriteriyalarının xüsusi hesablamaları ilə təsdiq olunur.

Axırıncı, metodik göstəricilər prinsipi, xarici aləmin dəyişmə şərtlərini və bu dəyişmənin, layihənin daxili strukturuna və səmərəliliyinə təsirinin hesaba alınmasının lazımlığını qeyd edən layihə risklərinin tədqiqat təhlilindən yaranıb.

İqtisadi fəaliyyətin reallığı, layihələri növlərinə görə təsnifatlara bölür. Baxılan təsnifatlardan birincisi, iki layihənin müqayisəsi ilə bağlıdır və təsnifat əlaməti olaraq gəlir və xərclərin nisbəti baxımından layihə səmərəliliyinin sadəcə və dürüst istifadə edilməsi götürülür.

İki layihədən birini qəbul edərkən, o birisinin rentabelliği sifra qədər azalırsa və ya əksinə, onda bunlar bir-birini inkar edən adlanır. Həmin layihələrin başqa, adi alternativləri ondan ibarətdir ki, bu iki layihə eyni məqsədlər üçün təyin ediliblər və onları eyni vaxtda qəbul edib faydalı tətbiq etmək qeyri mümkündür. İki layihə o vaxt xətalı olar ki, layihələrdən hər hansı birini qəbul etmədən, hər iki layihənin ayrı-ayrılıqda rentabelliği sifra bərabər olsun. Həm də, şərtlə əlaqə həmişə simmetrik olur. Əgər bir layihənin qəbul və ya rədd edilməsi, o birinin rentabelliyinə təsir etmərsə, onda bunlar asılı olmayan layihələr adlanır. Əgər bir layihəni qəbul edərkən o birinin rentabelliği azalarsa (lakin tam yoxa çıxmır), onda bunlar əvəzedici layihələr adlanır. Bu nisbət simmetrik olduğu kimi, olmaya da bilər. Gəlir və xərclər isə hər iki tərəfə dəyişə bilər. Əgər bir layihənin qəbulu o biri layihənin rentabelliğini artırarsa, belə layihələr simmetrik layihələr hesab olunurlar. Bu nisbət simmetrik olduğu kimi, olmaya da bilər. Bundan başqa həm xərclərdə, həm də qazancda rentabelliğin artması mümkündür.

Növbəti layihənin təsnifatı (qeyri investisiya layihəsi də ola bilər), layihələrin sintezinin rahatlığı, həmçinin layihələrin idarəetmə sisteminin yaradılması məqsədi ilə V.İ. Voropayevanın “Rusiyada layihələrin idarə edilməsi” işində ümumi tətbiqi göstərilmişdir.(səhifə-131) Bu təsnifata uyğun olan layihələr, birincisi fəaliyyət sahəsində uyğun tiplərinə görə bölünürlər: texniki, təşkilatı, iqtisadi, sosial, qarışıq.

İkincisi siniflərə görə: tərkibi, layihənin strukturu, onun tədqiqat sahəsinə bölünürlər. Onların əsasında monolayihə, mezolayihə olur. Monolayihə dedikdə,

müxtəlif tipli, növlü və miqyaslı ayrıca layihələr başa düşülür. Multilayihə bir sıra monolayihədən ibarət olan və çoxlayihəli rəhbərlik tələb edən kompleks layihədir. Mezolayihənin tərkibinə bölgə, sahə və digər qurumların məqsədli inkişaf proqramları olan bir sıra mono və multilayihə daxildir.

Üçüncü əlamət, layihələrin miqyaslarına görə ayrılması ilə bağlıdır (layihənin ölçüsü, iştirak edənlərin sayı və ətraf aləmə təsir göstərməsinə görə). Miqyasa əsasən layihələr şərti olaraq xırda, orta, iri və çox iri layihələrə bölünürlər. Layihələrin miqyaslarına daha konkret formada qayıtmaq lazımdır.

Layihələr həm də dövlətlərarası, beynəlxalq, milli, bölgələrarası və bölgədaxili, sahələrarası və sahədaxili, korporativ, təşkilati, bir müəssisə layihələri kimi də fərqləndirilir. Həyata keçirilmə müddətinə görə layihələr qısa müddətli (3 ilə qədər), orta müddətli (3 ildən 5 ilə kimi) və uzunmüddətli (5 ildən yuxarı) olurlar. Mürəkkəbliyinə görə layihələr sadə, çətin və ya çox çətin olurlar. Layihənin tətbiq sahəsi, onu investisiya, innovasiya, elmi-tədqiqat, tədris-təhsil və qarışıq növlərə ayırmağa imkan verir. İnvestisiya qoyulmasını tələb edən və əsas məqsədi əsas formaların yaradılması və ya innovasiyası olan layihələr, adətən investisiya layihələri kimi başa düşülür.

V.V.Şeremetin ümumi rəhbərliyi ilə hazırlanmış mütəxəssis və müəllimlər üçün olan “İnvestisiyaları idarəetmə” sorğu kitabında, (səhifə-142) layihənin ölçülərinin, həyata keçmə müddəti, keyfiyyəti, ehtiyatların məhdudluğu, yeri və həyata keçmə şərtləri əsasında xüsusi layihələr qrupu təsnifləşdirilir, yuxarıda sadalanan amillərdən biri həlledici rol oynayır və özünə xüsusi diqqət tələb edir, bu vaxt qalan amillərin təsiri nəzarətin standart üsulu və riskləri idarəetmənin köməyi ilə neytrallaşdırılır. Bu təsnifata uyğun olaraq layihələr:

a) kiçik, cəlbətilən ehtiyatların həcmnin məhdud, miqyasının kiçik meyl və sadəliyinə görə;

b) müqavilələr, müxtəlif səviyyəli məqsədyönlü proqramlar kimi təsəvvür edilən (beynəlxalq, dövlət, milli, bölgə üzrə, sahələrarası, sahədaxili və qarışıq), ümumi məqsədlə birləşmiş, ehtiyatlara ayrılmış və onların yerinə yetirilməsi üçün vaxt təyin edilmiş, tərkibində çoxlu qarşılıqlı əlaqəsi olan layihələrə;

v) qısamüddətli layihələrə;

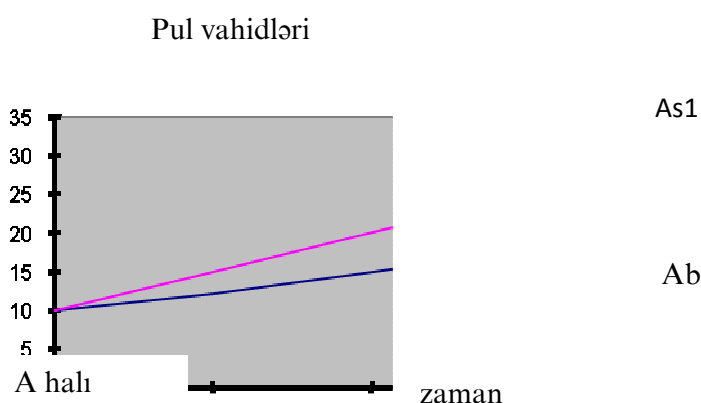
q) qüsursuz layihələrə (yüksək keyfiyyətli);

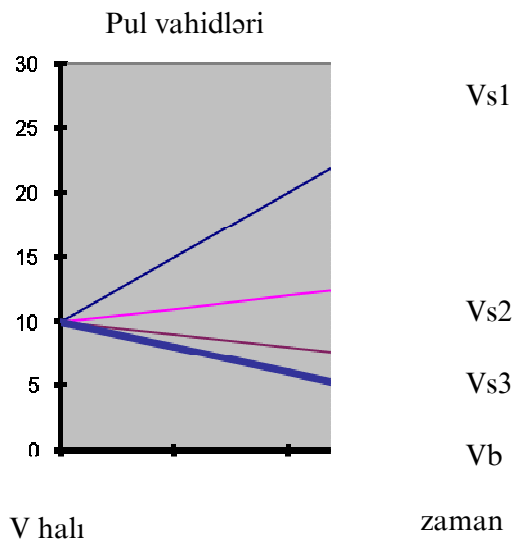
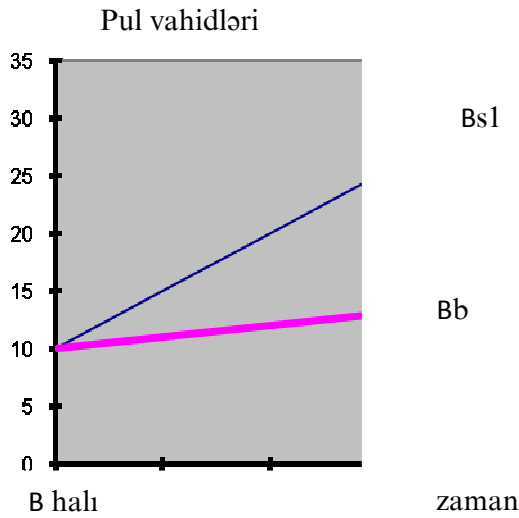
d) monolayihələrə və onlara alternativ olan – multilayihələrə (layihə – sifarişçinin niyyəti, qarşılıqlı əlaqəsi olan bir neçə layihəyə aid olduqda) bölünürlər.

Təklif etdiyimiz təsnifat layihələrin tətbiq edilmə əlamətinə görə iki qrupa bölünməsi ilə bağlıdır: birincisi, layihə artıq fəaliyyətdə olan obyektə qoşulur və bu halda yeni layihəni işləyən müəssisənin cari fəaliyyətinə, həm də belə fəaliyyətin layihəyə təsirinə aid olan aspektlərə baxmaq lazım gəlir. Bəzən belə halı “müəssisə - layihə” adlandırırlar. Əgər layihə “boş yerdə” və ya “göy ot” üstündə həyata keçirilirsə, layihə “müəssisə yaradan” olur və bu hal birincidən fərqli olaraq “müəssisə layihəsi” adlanır. Layihənin eyniləşdirilməsi və fəaliyyətdə olan, hesablanması və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi həmişə layihəsiz və ya layihə ilə şəraitin nəzərdən keçirilməsi ilə bağlıdır, bu isə yalnız gəlir və xərclərin əlavə - artım adlanan qiymətlərinin, layihəsiz uyğun qiymətlərlə müşahidəsi, tutuşdurulmasının köməyi ilə aparılır.

Şəraitin layihə ilə və layihəsiz baxılması zamanı

mühümlülük qrafikinə təsviri

Yuxarıda verilən qrafik təsvirlərdə göstərilmiş layihələrin fəaliyyətində olan istehsala tətbiqinin bir neçə nümunəsinə baxaq. Tətbiq olunan layihənin fəaliyyət vaxtına uyğun, fəaliyyət göstərən müəssisənin, təhlili nəticəsində seçilmiş və müəyyənləşdirilən göstricilərin (məsələn, ümumi gəlir) pul vahidləri ilə əks olunan qiymətlərə ayrılmışdır. Müəssisənin “layihəsiz” inkişaf halı qalın xətlə təsvir olunmuşdur, bu zaman aşağıda əks olunan iş müxtəlif A, B, və V halları ola bilər:

- * İstehsalatın artımı (A halı, Ab xətti);
- * İstehsalın düşməsi (B halı, Bb xətti);
- * İstehsalın sabitləşməsi (V halı, Vb xətti).

Layihənin tətbiqi istehsalın artımına gətirib çıxarmalıdır, lakin layihənin səmərəliliyi müxtəlif ola bilər: 1) istehsalın artımını (A halı, As1 xətti; (B halı, Bs1 xətti; V halı, Vs1 xətti)); 2) istehsalın sabitləşməsinə (V halı, Vs2 xətti); 3) istehsalın aşağı düşməsinin azalmasını (V halı, Vs3 xətti) əks etdirə bilər.

Bütün bu yazılmış variantlarda təmiz əlavə xeyri (artımlı) təmin etmiş layihənin özünün səmərəliliyi haqqında fikir söyləmək olar. Vs3 xətti ilə təsvir olunmuş Vhalı bütövlükdə müəssisənin səmərəliliyinin artımına səbəb olmalıdır. Layihə “boş yerdə” həyata keçirilsə, yəni müəssisə yaradan olursa, yalnız onun özünün təmiz gəlirləri haqqında danışmaq olar, belə ki, «layihəsiz şəraitdə» istehsal sadəcə olmazdı. Aşağıda göstərəcəyimiz izahlara baxmadan müəyyən zaman dövründə mühasibat hesabat istiqamətinin təqdimat formalarının xüsusiyyəti ilə bağlı daha bir layihə ilə, layihə olmadan hesablama-texniki zəruriyyəti nəzərə alınmalı olduğunu qeyd etmək lazımdır.

Xərc və mənfəət təhlilinin qısa struktur izahında dayanaq. Xərclərə fiziki komponentlərin xərcləri, kapital, informasiya xərcləri, əmək, torpaq və s. aiddir. Ümumiyyətlə, layihənin xərclərini qiymətləndirərkən nəzərdə tutmaq lazımdır ki, investisiya qoyuluşu müddətində ölkənin daxilində və dünya qiymətlərində nisbi dəyişkənliklər haqqında yüksək və dəqiq məlumat olmayacaq. Lakin layihənin qiymətləndirilməsində belə mülahizələri nəzərə almaq və qiymətlərin tam sabitliyi əsasında qərar qəbul etsək əlbəttə ki, real olmaz. Layihənin düzgün planlaşdırılması tələb edir ki, xərclərin ümumi miqdarını artıran fiziki şəraitin və qiymətlərin mümkün mənfi dəyişmələrin ehtiyatından istifadə olunsun, bu isə öz növbəsində ümumi xərclərdə nəzərə alınsın. Buna görə də gözlənilməmiş şəraitə aid xərclər layihənin xərclərinin hesablanmasına onların standart tərkib hissəsi kimi daxil edilir. Fiziki qiymətlərə dair ayırmalar və gözlənilməz qiymət şəraitini əhatə edən vəsaitlər gözlənilməz vəziyyətə aid ehtiyatları təşkil edir. Axıncılar, öz növbəsində iki kateqoriyaya bölünürlər: 1) qiymətlərin nisbi dəyişmələri üçün; 2) məlumatın ümumi səviyyəsi üçün. Layihə riskinin tədqiqində nəzərə alınması zəruri sayılan mühit amillərdən olan məlumat fenomeninin öyrənilməsi bizim işimizdə davam edəcək.

Vergilər və borcların ödənilməsi maliyyə xərclərinin əsasını təşkil edir. Keçmiş dövrlərin xərcləri, sözün əsl mənasında, layihə üçün xərc sayılırlar. Bu təklif edilən yeni investisiyaların əsaslandığı, əvvəllər yerinə yetirilmiş xərclərdir. Onlar nə qədər əsassız olsa da, bu cür xərclərdən qaçmaq mümkün deyil. İnvestisiyalar təhlil edilərkən yalnız gələcək xərclərin verəcəyi xeyirlərə baxılır. Qeyd edək ki, xərcləri hesablamaq və qiymətləndirmək nəticəni hesablamaqdan asandır. Nəhayət, materiala çevrilmiş xeyirlər ya məhsulun qiymətinin artmasından, ya da xərclərin azalmasından yaranır. Buna görə də, gəlirin müsbət istiqamətdə dəyişməsi istehsalın həcmnin artmasına, satış vaxtının, yerinin və formasının dəyişməsinə, maya dəyərinin aşağı düşməsinə, itkilərin azalmasına, istehsal xərclərinin azalmasına, təkrar xeyirlərə gətirib çıxara bilər. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, layihəni hazırlayanın təbii arzusu olan gəliri artırmaq, onunla yanaşı bir sıra amillərin (məsələn, bazar qiyməti və istehsal olunan məhsula tələb və ya xidmətə çəkilən xərclər) qarşılıqlı asılılığı, korrelyasiyası onların uyğun dəyişkənliyinə gətirib çıxarır və buna görə də qəbul edilən qərarın riskinin təhlili və əsaslandırma hesabları ilə bağlı olur.

1.3. Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin rolunun təhlili

Àìàðäüüüîûç àðàøäüðìàää investisiya èàéèüýsí èëý òàððèæè ìöùèðèí àèð-àèðè èëý áäüèüèüüííííí ààæèáèèèè ìýçýðèééýñè àððüã äýôýëýðëý áóðüóèàñîøäüð, èàèèí ìöùèðèí áòððàèöèèý òýèèí áàèèìýàèèè òýqàèðäý ùýìèí òýèèíñèçèèýin öçý ÷üòìàñü èàéèüý ðèñèëýðèíèí ÿñàñ ìýíáýèè ìèóð. Áóíóíèà àèðèèèäý ùýäëýðèí àéäüí ìèìàäüüü òýäàèðäý èàéèüý ýüæèö äý ñòàáèè ìèìóð: èàéèüý àèð ìá÷ý ñòðòèèóðòò èëý ñíóí ùýéàòà èá÷ýñè çàìáíü òàððèæè ìöùèð äý ýáðèèý èñòèèäàìýðèíäý “ìèãðàñèèà” áäý àèèýð. Áäëý àèìàèèèà èàéèüýíèí äý èàéèüý ðèñèëýðèíèí àðàøäüðüèìàñüííà òìóìè òàhlildon èá÷èðèèýñèíèí ààæèá äý çýðòðèèèèèèèè ýóæèýíàèðèð. Èøèýíèèýí ìàéèüýíèí òìóìè òàhlili áíèàéüøüííí èìðáãðàè ìàùèèèýðèèè äý ÷ìèèóíóíó áóðüóèàìã çýðòðèèèèè. Àèð sòòòòòòòòòòò èàéèüýíèí áäëý àðàø-äüðììììì, èàéèüý öçýðèíäý èøèýíèèýñè, ùàñàáèèà ìàòìàèèàñüííí ñã÷èèýñè, èàçìè məlumatın éüüüèüá èøèýñýñè äý ñ. çàìáíü ààæèáàèð, àèýýð òýðýôäýí èñý àððüã öçýðèíäý èøèýíèèèèè äý ùàñàáèèàñüè èàéèüýíèí éíèèáíüèìàñü çàìáíü ñíóí áèñíáððèçàñü ùýìèí áàèèàààà ùýðòýðýôèè àðàøäüðìà òýèýá áàèð. Ùýð ùàèèà èàéèüýíèí òàhlili çàìáíü òàððèæè ìöùèðèíèí və èàéèüýíè özüünü ýòðàòìì òéðýñýè ààæèáàèð.

Õaððæ è iöùèðè øýððè iëaððã iãqí âý iãçí-ñèñðài çííæàðûíà æéúðã âý æëýæý âý èàèèùýíèí ñýðùýdæ àíèàéúøúíú íýçýðäýí êå÷-èðýê. Ìãqí-çííáíú æýìèééýð, èãðèñàäèéèàð, ñèéãñýð, æèì,ðãðíèèà èèìè æèíáæ ñèñðàiëýð òýøèèè åàèð, ùàíñûèàðûíú èè, ðãæ ýððóíöðø ýìýê, ñýðíàéø, òíðíã òñèàùàòú, èàèèùýëýðèí èøëýñý âý ùýéàðà êå÷-ìýñè, qanunvericilik ñàùýñè, iöùýíæñ àèýýèéýðè âý ñ. èèìè èñðèãàìýðèýð öçðý ýìýëý ýýèèð. Ìãçí-çííáèà molumat âý chtiyatların iãqí-çííããái èàèèùýéý èàéúíèàíái ñèñðàiëýð ààðèèèèð. Áãëý ñèñ-ðàiëýð àèçíãñ ñàùýñè, ñàòúø ñàùýñè æëýæý âý altñèñðàiëýð-ìàèèééý, æéúíà âý öýçüèç åòìý, òíðíã èøëýòìý, èñðàññàèàð ùöãóæ èàèèùýíèí öçýðèíáý èøëýìý âý ùýéàðà êå÷-èðìý, òèèèíòè, iöùýíæñèèè âý ñ. sèñðàiëýð àèãàèð. Èàèèùýíèí ñýðùýdæ ííóí æëýæý âý ðaððæ èöüíðíí (ìýñýëýí, ðãðíèíúè ïðíñã, èàèèùý ñýíýäèýðí, heyat èàèèùý, èààðýåòìý èàèèùý ùýèèè, ìàèèééýëýøàèðìý, âý ñ.) áéíè ýöæèð òýñèððè íèái æèãàííòèýðèíè ààðèèè åàèð. Áãëý èè, ñýðùýä æèãàííòèýðè ýáíèø öðñóñèèéýðèýðý ìàèèèèèèèèèè, î àà þç íðãáýñèíáý ààðèèè âý

ðaððæð ðeñeëyð ípððæe - íçýðinâyí ííeðúí ààùà àà ýáíeø øýeëeây àðàøàùðúeìàñúíú òýeýá ààeð.

×íõíeëeýeë õñóeóí ýñàñeàíàùðúeìàñúíúí ýñâyäýóeúóíeóúóíàáí ñíðà èàeëùýíeí mæqsədi âý ðaððæð ìòùeðâyí æeúíáí àùðeéàðeàðúí ùàñàáúíà (í æòìeýâyí məlumat) làääè æýùýðâyí èàeëùý ìýùñóeóíà ýþðý ùýeàðà êâ÷eððelið. Áó ìðñàñeí ùýeàðà êâ÷ìýñè èàeëùý heyəti âý èààðýàðìý ùýeëeíeí làeëéýeýøæðìý, èàeëùýíeí làääè òýñýððòðàðúíúí eøeýæe-ìýñeíeí êþìýeë eëý êâ÷eððeëð, í àà þç ípáâyñeíây òeëeíðe âý eñðàùñàe, ðàõííeíúe ìðñàñ, èàeëùý ààààíeúú âý ñýíýæeýøæðìý, áeíà âý òeëeíðeëýð, æeýæý âý ìöààæeëý âý áàøàà ùöàóàe ñýíýæeýð ýñàñúíàà êâ÷eððeëð.

Investisiya làeëùýsinin öìóíe øýeíeây təhlilin êâ÷eððeìý õñóeó, ùàñúíúí èe, ñòàìàðeë ðàçeñ òýñàeððe àøàùúàà ýþñòýðeëìeø âý äýæeá eíðeàíúeìàñú òýððeá ààeëìeøæð, ààðeëìeø èàeëùý ôýàeëéýðeíeí ýñâyäýóeúóíeóúóíó ñöáóð àðìýñeíý ààeð ýñàñeàñúøàùð. Ð. È. Âæeíñeë, Â.Í.Ëíàşeñ, Â.Ð.Îðeíàà, Ñ.À.Ñííeóeëí invañðeñeá èàeëùýeýðeíeí ñýìý-ðýeëeëeíeí æeëìýðeýíæeðeìýñeñeñ eñðeíàà àâyðýe æeð ààùà ùàñàáeàìàeàðúí äöç-ýóíeöeóíö, ùàñàáeàìàíúí ìàðíæeàñúíúí ýñàñeàñúíúí âý ÷ùðàðúø ìýeóìàðeàðúíúí àeñ-íàððeçàñú àðàñúíàà ôýðqè áóðüóeàìàæeà ýóíàùsüçlîq ìðàçóííñeéàñú* ýñàñúíàà íeáí èàeëùý ýþñòýðeæeýðeíeí äýæeá âý ýñàñeàíàùðúeíùø æeëìýðe eíðeàíúeúð. Áæýeëeëý, èàeëùýíe òýíæeá àâyðýe ííó äýeëøìýe eððeéàððe ðaððæeíây íeáí àeñíàððeýðâyí ôýðqlè íeàðàà èàeëùý æeëìýðçìeýðe ùàñàà àíàðúá ííeàðúí äöçýóíeöeóíý ýþðý ìýñóeëéýð ààøúeúðeàð. Ðàìýeë, ííeàð èàeëùýíe äýeëøìýe yox, èàeëí òýäàeì àðìýmæ eìeàíúíà ìæeëæeðlør. Ýþñòýðeëìeø òýeëíàðeàðà áöðpæöedý äýñòýe ààðýðýe æeð ààùà áóðgóeàìàà èaçúì ýýeëð èe, æeçeì âýçeëéýðây èàeëùýíeí tàì təhlili àæeëæeëây, eíàañðeñeá èàeëùýñeíeí eøeýðìý èàeëùýñeíây (ííàà «æeëìýð» ðàðìeíe eøeýðìýe èaçúì ýýeýð), æeýæý âý èàeëùý âýçeëéýðeíeí eíðeàñúí âý ùàñàáeàñúíúí (éýíe àeñíàððeçà) ìýðüýeýñeíây áöðpæöeëý ÷íð àñíàeðeë ìöæeíýñe àeáúí íeóð.

Təhlilin ðàõíeëe-ðàõíeíúe àñíàeðe ìöýññeñý âý êþìýe÷e eñðàùñàeàðeàðúí éàðeýø-àeðeëìýñeíeí þeðýíììýñe dərəcəsinin, èàeëùýíeí ùýeàðà êâ÷eððeìýñe, ðàõíeíúe ìðñàñeí

ñā÷èìè, iòuyíàēñ òyāāèðëyðëíēí ùyéàòà êā÷èðëëiyñē, èàèèùyíēí ùyéàòà êā÷ìyñēíēí æyā-
āyēè āy iøyññēñyíēí ñōāìè, òyðæëyðēí āèëiyðëyíāèðëëiyñē, āy ñðìāíuí óéúóíéóúó,
ðyæùèçat ñōāēèaðû, òāóíèèè ñòðóèòóð āy āāāāíēüāēàðuí èñòèñìàðû èëy áāüēüāûð.

Təhlilin êñîāðñēà āñîāèòè éāëíûç îāðêāðēíā āy æëûñā òyāèèéýðèíē āāòèè āāyí
èàèèùy āñîākòëyðëíē āèëiyðëyíāèðëð. Îāðêāðēíā təhlili íîā ýþðy çýðóðèæèð èè, ííóí
êþiyēèèèè èëy èàèèùy iyûñóéóíóí æëûñāñûíuí ùaçûðëüüíuí òy”èëí āòiyê îöíêóí íêóð,
āëyæy āy ùāíñû îèāāð āy āèëiyð òçðy îöíêóí íêāí ðyāèæëyðè òçy ÷ûðàðûð. Mənfəət
òyāèèéýðèíēí āēñîāððèçāñû özü èàèèùy áaçàðûíuí “îāðêāðēíā” àðāøäüðìāèàðûíuí
āîāðûèìāñû èëy áāüēüāûð.

Èàèèùy təhlilinin èíñòèòóñēíîāè āñîāèòè, iøyññēñyíēí òyāèèéýðèíēí āèëiyðè āy
àðāøäüðìāñûîā ùyñð íéóíóā èè, î āā þç íþāýñēíāy èàèèùyíēí ùyéàòà êā÷èðëëiyşində āy
èñòèñìàðûíāā āëyæy āy òāóíèèè êþiyyə āy òyûñèëy əsaslanır. Èîāñòèñēà èàèèùyëyðèíēí
nəyə qadir olduğu òyæðöāy təhlili çàìāíû āēñîāððèçāíuí áó èèèè āāæéā èñòèāāiyðèíāy
òāç-òāç èàèèùy təhlilinin òyøèèè-èāāðy āòiyñè èëy îîāèòèāñēèā íéóíóð, î āā, òōñóñè èëy
èàèèùyíēí áòòóí èøèèðāè÷üèàðû, üòāóāè (íāāèð ùāèèàðāā òèçèèè) øyðñëyðēí, āāðèèèèø
èàèèùy ýyèèðēíāy ííóí òyøèèè-èāāðyāòiy ñòðóèòóðó íþāðāèè-íyçyðāyí îāðāā ýþñòyðiyēy
ðyñāèèð íéóíóð.

Ñîñèàè āñîāèòëyð invüstitisiya èàèèùysinín āāðøüèüāèü òyñèð əsasında təhliln ñōāè-
èàðûíuí āy î ñîñèàè iöüèòè èøüāèāíāûðûð èè, ùāíñûîā ýþðy āy ùāíñûíuí āāðèèèāy üylēí
èàèèùy üçün òyøyāāñ göstərilir. Áó íþāðāèè-íyçyðāyí ñîñèàè iyāyíèéýð āy āāíê-
ðàðèèāíuí iöíāñèāèèèè, éāðèè iyāyíèéýð øyððëyðí ò÷óí èàèèùyləriñēí çèāāèýðñèçèèèèè
āëyæy āy ííóí ñîñèàè òyøèèèè āy ñòðàðāyèèāşíuí íyçyðāyí êā÷èðìyñè ò÷óí çýðóðèæèð.

Åëíēíüè āñîāèòëyð èàèèùyíēí āāðøüèüāèü òyñèðè, təhlilini āy ííó ýùàðy āāyí òyāèè
iöüèòè āāòèè āāèð. Ûyí áòòþā, üyí āy èè, iyüāóāèàøäüðüèüø āèëiyð āîāðüèā áèëyð.
Təhlilin iāèèéý āñîāèòëyðè èàèèùyíēíè îèèñî ñyāèéýāy þèðyñyñè èëy áāüēüāûð èè, î āā
þç íþāāýñēíāy éāëíûç èàèèùyíēí þçöíó éíð, āëyæy āy ííó ùyéàòà êā÷èðyí iøyññēñy èëy
(òyøèèèèàð, òèðìā āy ñ.) áāüēüāûð. Áó āēñîāððèçāíuí áòòóí āāðøüāāí ýyëyí āāāüèèàðûíuí
düzgünlüyünü î āā áòòóí èàèèùy āèāíāíòëyðēí āyëýð æëyiyðqoyanların òāóíèèè-òāóñ-
èíüè, èíñòèòóñēíîāè, ñîñèàè āy āëíēíüè iöíāñèāèèèèè èèðëyøæèðèð. Èàèèùyíēí ðāíòāāāèèè-

èè ííóí ää ñèðèè èðèðàððèèäèàðûíúí èþìýèè èëý èàèèùýìè ùýéàðà èå÷èðýí, ííóí èøòíðàè÷ùèàðûíúí làèèéý íýðèæýëýðè, ìòuàñèààò uàñàààðûíúí ýñàñ òíðìàñû øýèèèíäý làèèéý òýàèèéýðèìè ñòàíààððèàð, ìöýññèñýëýðèí làèèéý ìòðàððèèéýðè äýðýäýñèndə təhlil íëóíóð.

Èaðèñààè təhlil èàèèùýìè ààðøùèüäèü tənèðèèíè þéðýíèèýñè àý òàì áòðþàèèèäý èàðèsààèèèàðèà áàüèü èàèèùýìè làèðí ñýàèèéýñèíäý àðàøäüðììàñû ààìýèàèð. Áóíà ýþðý òõñóñè èëý èàèèùýìè ìèèè àý áàèíýèðàèä àùðèèàðèàðûíúí ìýüäáèèàøäüðìà àý ðýääáàèèè øýðàèèèíäý, æýèáàðìý àý èøëýðìýéý ýààëýðèè àèèýð ààðèèèð.

Éíáñðèñèèà äýðàððèàðû, àäýðýí ìöýññèñýëýðèí (ðèðìàèàðûí) èíèèøàðûíúí ñòðàðàüè íèàíèàðû èëý üst-üstə düşür. Íààèð uàèèèàðà qərarın äýáoéó ö÷óí ÷àðùìàèáí äýñàèèè, òàììäè àý àùðèèàðèàðûí òàèèè èñññýñèèè cəlb olunmasını öyëýá áàèð. Íàèèéý vəsaitlərinin áàðèè cdilməsi uàääüíäà äýðàððèàð làèèéý öýðæýðèíý òíðóíäóüó èèèè, ýìýèèèèàð òàñèèèèòü áàðèè áàèèýëýð àý ìýñàðèð íèìàèàðà äà òíðóíóð, íèàðû äà àäýðýí èàèèùý áèñíàðìàíòèýðèí ðýñìè íýðèæýëýðè ýñàñüíäà äýáoè áàèðëýð; í ñýáýáäýí èè, íþàñàí íèäóüó çàìàí æèääè íáààðèà íýðèæýëýðý ýýðèðèä ÷ùðàðà àèèýð. Ûýð uàíñû áèð áèñíàððè-çàíúí ýñàñ èñññýñèèè èàèèùý øýðàèèè öýøèèè áàèð, uàíñû èè, èíáñðèñèèèáíúí áàæèä íýðèæýëýðèíè ùýéàðà èå÷èðèèýñèèè àùðèìàèèüü àçàèðìäà èìèáíü bura áàðèèèèð. Səməraliliyin uəñàààòü çàìàíú ýöìàí áàèèèè èè, öýèèèè íëóíóø èàèèùý èíáñðèñèèà áàðèèàíðèàðûíúí ýí èàðøññû àý ííóí làèèéýëýøàèèèèýñè, ýí èàðøñ øýðèèýð öçðý èå÷-ðìèýæýè. Äýäèä èàèèùýìè ðààè làèèéýëýøàèèðý øýðèèýðè áó çàìàí ííóí àèèýðèíý uà÷ àèð öýñèð ýþñòýðìèð, èàèèí ýöìàí áàèèýí “ààðèàíèàð” èàèèùýìè təhlil çàìàíú “ìýääáèè áàèèèèè” uàñàä íëóíóð. Ýþñòýðèèèè áàðèàíðèàð í áàðò íýðèæýëýý áèèýð èè, äýñàèèèýðè àèðàðìàðèà èàèèùýëýðý àý èà áèèè èàèèùýéý èþíýèèèèí. Éáýáíý uàèäà áó ìýääáèè áàèèèèè uàñàä íëóíà áèèýð, qáèðè – áàè àèð äýçèèèýð – òàðèæè làèèéýëýøäìðìý äýäèä èàèèùý ìò ñíðò áàüèüüð àý áàèý làèèéýëýøàèèðý í çàìàí èýñèèèè èè, áàðèèèèè èàèèùý ùýéàðà èå÷ìýéýæýè. Áó zaman ìòðýðýññèñ ààðøññüíäà seçim yarana bilər: layihəni az gəlirlə həyata keçirərək, xaricdən maliyyələşdirməni saxlamaq və ya layihəni yüksək gəlirlə həyata keçirmək lakin, bu halda xaricdən maliyyələşdirməni itirmək olar.

Ēīāāñðēñēā layihələrinin āāðēēī icra ôîðīāēāðû iöðöyēēð îēā āēēyð: iāēēēy āyñāēðē, āāīē āāðēēāðiyēyðē, iāēēāð, āēñēēā āy āēyýð āēēiyðēē ēāuūçēāð, ðāôñīēīgēēāēāð, iāðúīēāð, āāāāīēūāēāð, ēēsāīçēēāēāð, āēīē çāīāīāā iāēēāð öçýðēīāy îēðāīēāð, ēðāāēðēyð, āāðāā āēð iöēēēēyð āy ēā iöēēēēyð uðāóāó, ēīðālēāēðóāē āyēyðēyð. Āāēā cdildiyi ēēīē āāðēēīēð āðāðāüðīāāā ēīāāñðēñēēāīūī āēðēīāē īpāó, āāuā āyāēā āāñyē, ðāāē āēðēāēyðy iāēēēy āyñāēðēyðēīīn āāðēē āāēēiyñē īyçýðāyī ēā÷ēðēēð.

Ēīāāñðēñēā ēāēēüyñēīēī iāēēēyēyðāēðēēiyñē uāāāūīāā ñpūáyð āðāēēāy ēāīēðāēūī cəlbi sualı yīyēy ýyēēð. Áó çāīāī iöyññēñyīēī firma və ya şirkətin ēāīēðāēūīūī, iöēēēēy-ðēīēī, iāē ēððēðāē÷īñūīūī iöyēēyī uēññyñē āy āāīē ēāīēðāēūīūī bir uēññyñēni ēøēyyēā uāçüðēāyan qrupun ēððēēāðūīā āāðēēēð.

Āāēā îēóīāóüó ēēīē, ēīāāñðēñēā iðñāñēīāy āēð-āēðēīāyī ôyðāēē ñóāēāēðēyð ēððēðāē āāēð: āyöyīāāøēāð (ôēçēēē øyöñēyð), uðāóāē øyöñēyð, iöyññēñyēyð, uyð æð ñyāēēēyāy îēāī iöāīðēēēyð āy āēyæy āy ùpēōiyð. Áó ñēēāuūāā yñāñ ēāðē āāīē āy ēīāāñðēñēā ôīīāēāðû óóðóð. Öyāēēāēð ēē, áóðóī ēððēðāē÷ūēāðūī ēīāāñðēñēā ôyāēēēyðēīēī iýāñyāē, iāðāāēāðû ÷īō iöðöyēēðāēð. Āāēy îēāóüó uāēāā kapitalın ēpīyē-āēēiyñē īyēīēē āēð-āēðē ēēy ôñð-ôñðy äöøiyēy āēēyð, uyī āy āēð-āēðēīāyī ñā÷ēēiyēēy āyðāāyð iöāāēēñyēē îēā āēēyð. Èððēðāē÷ūēāðūī iāðāuūīūī ēpīyēāēēiyñē, ēīāāñðēñēā iðñāñēīāy ñóāēāēðēī ôuīēñēīīāē ðīēóīāāī, īíóī ñðāðóñóīāāī, ēīēēøāðūīāāī, ēāēēüyīēī ēīāāñðēñēā ðāñēēēyðēīāyī, ēīāāñðēñēā iöuēðē āy āēð ÷īō āāðāā ðāēðēāðāāī āñûēūāüð.

Áóīāāī þīāy āāēā îēóñóøāóð ēē, ēāēēüyīēī ēāðāñā āy iýuā îēīā āīēāðūīūī āðāñūīāā îēāī iýuāóāēāðāüðūēīûø çāīāī, uāññūīāāī ēē, āāðēēīēð iýāñyāēyð uyēāðā ēā÷ēðēēð, ēāēēüyīēī uyēāð müddəti āāēāīüð. Ēāēēüyīēī uyēāðû āpāðü āīēāēûøü ēāēēüyīī iāēēēy ēøēyðēīēī iðīāēāīēyðēīēī āðāðāüðīāñūīūī çatışmamazlığınınýñāñūīū āy ēāāðyāðiyñēīēn āðāðāüðīāñūīūī yñāñūīū āy ēāāðyāðiyñēīē öyøēēē āāēð. Ēāēēüyīēī ēā÷āēēē āyçēēēyðy ðāçā āāēēēð. Ēīāēēē çāīāīāā ēāēēüyīēī uyēāðā ēā÷ēðēēiyñē iðñāñēīēī, ðāçāēāðā āpēōñyñēīy óīēāāðñāē ēānaşma ēīðāóð. Īīēāð iöðöyēēð îēā āēēyð, īīā ýpðy ēē, āēñīāðð--āīāēīðēē āy iāīāāāðēyð öyæðöāy və iýāñyāēyðēīāyī āñûēūāüðēāð.

Ēāēēüyīēī uyēāðē āpāðēēēyñēīē āāēy āēð āēīāāē iýðuyēyēyðēy öyñāēð āðiyē îēāð: ēīāāñðēñēā þīāy āóðāī, ēīāāñðēñēīīāē āy ēñòīñīāð āāēēīēð, ēīāāñðēñēēāāāī āāāāā ēāēē-

üyükü üyeadu apadu adodi eiaandeneea strategiyasının iöayodyaeedyode üyeadu eap-iy-
nefay ekspertizanin üyeeaaee deo ad, iia ybdy ay iioi iya ay iyçioioia aaüa aa yafe
iyçy eadeöy. Eaeüyiei eiaandeneea apaduiui eiaandeneeaaai aaaa aiaöueianuiui e
iyduyeyneie adüoeaia eacu aaee: eaeüyiei eiaandeneea eiaieaduuiui bedyieiyne,
eaeüyayi jay iei adaaüdiae, eiaandeneea eaeüyneiei üyeadu eap-eöeyneiei ae-
iyde vacib mesellerdendir.

Iaiaaeöy eiaandeneea eaeüyneiei üyeadu apadünü aaüa ayae öynaed aadkon
öeeed, idiaei aieaeüü, iyanä, öyeyä einäineearui eöyinyne (aeoadiaeä einäineea)
ayae eöyiy, eaeüy eöyinyne, aaüüaaü iyduyeyyöde gösterilir.

II FƏSİL. İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN BİZNESƏ TƏSİRİNİN MÜASİR PROBLEMLƏRİ

2.1. Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin idarə olunması sistemlərinin tədqiqi

İnvestisiya layihələrinin idarə edilməsi prosesinin təhlili bu magistr işinin əsas məqsədidir. İnvestisiya menecmenti verilmiş investisiya layihələrinin meyarlarını nəzərə alaraq maliyyə alətlərinin, onların qiymətləndirmə üsullarının və investisiya portfelinin formalaşması strategiyasının yaxşı hazırlanmasının vacibliyini tələb edir.

Bütün investorlar fərdi, pərakəndə və institusional investorlara bölünür. Birinci kateqoriya öz vəsaitlərini investisiya qoyan şəxsi (fiziki) adamlardan ibarətdir. İkinci sığorta kompaniyaları, depozit institutları (banklar, əmanət və kredit asossiaları), investisiya kompaniyaları və müxtəlif fondlar daxildir. Əgər əvvəllər ABŞ-in maliyyə bazarlarında əsasən fərdi investorlar üstün yer tuturdularsa, son zamanlar isə institusional investorlar üstünlük təşkil edir. Bu fenomen, maliyyə bazarlarının institutionallaşması adını almışdır. Buna bənzər proses digər inkişaf etmiş ölkələrdə də müşahidə olunur.

Bu magistr işində əsas diqqəti biz institusional investorların portfellerinin idarə olunmasına verəcəyik. Lakin investisiya menecmentinin prinsipləri fərdi investorlar tərəfindən də tətbiq oluna bilər.

İnvestisiya layihələrinin idarə olunması prosesinin xülasəsinə həsr edilmiş birinci fəsil bizim tədqiqatımızın giriş nöqtəsidir. Onda investisiya portfelimizin idarə olunmasının əsas mərhələləri ilə tanış olaq.

Sərmayəli layihənin təhlili əsasında qoyulmuş, qabaqkı illər ayrıcında ən vacib nəticələrdən biri işə statistik cəhətdən yox, buna bir idarə edilə bilən, tələbə uyğun olan mümkün və lazımı təsiri göstərə bilmək cəhətdən baxmaq lazımdır, hansına, haradan belə bir nəticə irəli sürülür ki, minimumlaşdırma və ya müvazinətləşdirmə məqsədi ilə aşkara çıxan lazımı təsiri göstərmək olsun. Bu ehtimalların və bununla bağlı metodologiyanın öyrənilməsinə istiqamətləndirilmiş, qabaqcadan işdə təsdiq edilən "müvazinətləşdirməyə münasib risk" məsələlərinə baxaq.

Sərmayəli layihənin həyata keçirilməsinin istifadəsində münasib konsepsiya riski birləşmə kompleksi üsulundan sonra keçir, layihə risklərinin qiyməti və layihə risklərinin idarəedilməsi. Qiymət riski altında, əvvəl göstərildiyi kimi, təhlil üsulunun müntəzəm yekunu, eyniləşdirmə mənbəyinin baş verməsi, mümkün miqyasların aydınlaşdırılmasının nəticəsində risk amilinin göstərilməsi və minimumlaşdırma və ya müvazinətləşdirmənin aşkara çıxan riskləri başa düşülür. İndi artıq təsdiq olunub ki, layihənin risk qiymətinin özünü hərtərəfli, çox baxışlı tədqiqat üzərində qurmaq lazımdır. Layihənin ekspertizasında özünə daxil etmiş olduğu texnika - texnoloji, ticarət, ictimai, ekoloji, institusional, maliyyə, iqtisadi nöqteyi-nəzərindən onun qarşılıqlı əlaqələrinin və onun xarici mühitinin aşkara çıxarılması məqsədi ilə hazırlanır, onun xarici və daxili təhlilinin göstərilməsi, qurulma və təhlilin hipotetik zəncirlərinin inkişaf edilməsi hadisəsi bu və ya digər amilləri müddətində, risk dərəcəsi qiymətinin göstəricilərinin müəyyən edilməsi, həmçinin mexanizm və formalaşma modellərinin qarşılıqlı əlaqələrinin göstəriciləri və risk amillərinin təyin edilməsi lazımdır.

Alınmış risk dərəcəsi qiymətinin istifadəsində əsas istiqamət mövcuddur: 1-cisi qabaqcadan nizama salma ilə bağlı layihə inkişafının risk dərəcəsi kriterisi üzrə və

"başlanğıc" variantının sxemi əsasında, 2-cisi isə bu başlanğıc qiymətlərin, tədbirin hazırlanması zamanı, layihənin həyata keçirilməsi gedişində azalmasına görə, riskləri idarə etmək üçün istifadə edilə bilər.

Beləliklə, demək olar ki, riskləri idarə etmə özünə layihənin təklif və tədbirlərinə əsaslanmaq üçün işlənib və həyata keçirilməsini daxil edir. Çıxan risk dərəcəsi münasib son dərəcəyə qədər istiqamətləndirilir (lazımi risklərin tədqiqinin keçirilməsinə əsaslanan və tədbirlərlə neytrallaşdırılan işləmələr). Aşağıda göstərilən blok-sxem risklərin idarə etmə sistemlərinin əsas qarşılıqlı əlaqələrini göstərir:

Hər bir layihədə, proqramda çox vaxt kifayət qədər dəqiqliklə problemin olan vəziyyəti və son məqsədi müəyyən edilir. Halbuki, bu məqsədlərin əldə edilməsi yolu və layihənin həyata keçirilməsi mexanizmi adətən aydın göstərilir. Lazımi ehtiyatların mövcudluğu, vaxtı və s. bu məqsədlərə çatmağın real imkanları hesablanılır. Bu səbəbdən layihənin risklərini savadlı idarə etmək vacibdir, ona görə ki, layihəyə başçılıq edənə qabaqcadan təhlükəni görmək və ona vaxtında tədbir görmək imkanı verir.

Sonrakı enerji kompaniyaları tərəfindən istifadə olunan risk metodlarının qərarlarının qəbulunda təhlilin nəticələri göstərilir.

İndi də riskin nəzəriyyəsi səbəbləri, amilləri, dərəcələri və risk dərəcə göstəriciləri anlayışlarını ayırd edək. Risk səbəbi altında elə planlaşdırılmamış hadisələr başa düşülür ki, hansı ki, potensial mənfi haldır və bu layihənin həyata keçirilməsində nəzərə alınmamış təsirlər göstərə bilər. Bu göstərilmiş hadisələrin bəzilərini qabaqlamaq olardı, o birilərini isə qabaqcadan təsəvvür etmək mümkün olardı. Məlum risk növünün səbəbini konkret layihədə üzə çıxaran risk amillərini, bir şərt kimi aydınlaşdırmaq. Riskləri idarə etmə metodlarının ierarxiya ilə əlaqələndirilmiş risk amilləri ilə tamamlamaq olar. Bundan əlavə, hər risk amilinin zəruriliyi vaciblik və ehtiyat tədbirlərini nəzərə alan eynilik və kifayətlilik təhlili üçün, risk özü müqayisə göstəricilərindən götürülməlidir.

Misal üçün, mümkün qiymətlərin köməyi ilə planlaşdırılmış layihə məqsədindən və bununla bağlı layihənin həyata keçirilməsi üçün nəticələrin miqdarından uzaqlaşma, risk dərəcə göstəricilərini tapmaq üçün bəzi şkalalardan istifadə etmək

olar. Bizim tədqiqatlarımız artıq göstərmişdir ki, qiymət göstəricilərinin seçilməsi özü ilə çox baxışlı çətin bir məqsəd daşıyır, təkcə qiymət göstəricisinin mənasının tapılması ilə yox, bu qiymətin alınması metodunun təsviri ilə də mümkündür.

Risk amilinin iriləşdirilmiş iki qrupunu ayırmaq olar: 1-cisinə onlar aiddir ki, hansıları risk təhlilinin aprior mərhələsində qabaqcadan bilmək olar, qalanları isə ikinci qrupa aiddir. Layihə menecerinin mühüm vəzifələrindən biri, işin indiki və sonrakı dövrlərdə özünü necə göstərəcəyidir, bu onunla bağlıdır ki, layihənin risk amilinin müntəzəm üsulunun çıxarılmasını yaradaraq, imkan dairəsində ikinci qrupun amillər dairəsinin məhdudlaşdırması və onunla bərabər risk amillərinin zəiflədilməsidir.

Bizim tədqiqatımızda artıq deyilmişdir ki, layihə risklərinin təhlili üzrə işlər və lazımi modellərin qurulması çox zəhmət tələb edir və bahalıdır, bu da bəzən tədqiqatçı analitiklərimizi keyfiyyətli yanaşmağa qoymur. Buna görə də hal-hazırda layihə risklərinin tədqiqatı zamanı güc ağırlığının mərkəzi çətin modellərin qurulmasından risk amillərinin daha dəqiq təsvirinə və onların idarəetmə üsuluna keçmək lazım gəlir. Natamamlıq və layihənin həyata keçirilməsi şərtləri haqqında məlumatın dəqiq olmaması və onun istismarına görə təcrübədə xoşagəlməz hadisələrin mütləq əmələ gəlməsi, layihəni risk şərtləri altında idarəetməyə gətirib çıxarır. Belə risklər sırasına onların risk tədqiqatları zamanı prosesdə üzə çıxdığı kimi, eləcə də gözlənilmədən aydınlaşma da daxildir, bu da ki, layihə risklərinin həyata keçirilməsi və istismar olunması pilləsində işlərin təhlilə görə davam etdirilməsini tələb edir. Layihənin həyata keçirilməsinin və istismarının gedişində bu işin nəticələri onun bütün iştirakçıları tərəfindən istifadə olunur. Bu sıraya daxildir: sifarişçi (investor), layihəli firmalar, podratçılar, banklar, sığorta kompaniyaları, rəhbərliyin bütün idarəetmə dərəcələri və s. Qarşıda göstərilən iki sxem layihəyə təsirlə idarəedənlərin cürbəcür vəziyyətlərini əks etdirir.

Əgər, layihə riskləri yaxşı öyrənilməmişdirsə, bunlardan birincisi idarəçilik hərəkətlərinin ardıcılığına təsvir edir, əgər yeni tədqiq edilməmiş layihə riskləri ortaya çıxırsa, onda ikincisi kimi o da idarəçilik qərarlarının qəbul edilməsinin vacibliyi ilə bağlıdır. Layihə riskləri ilə idarəetmə prosesi onun həyata keçirilməsi və

istismarı pilləsində artıq təsdiq olunmuş əvvəlki, hissələrin verilmiş işində xüsusi metodlardan və üsullardan istifadə olunmasında, eləcə də konkret layihənin həyata keçirilməsi prosesinin özünün xüsusiyyəti ilə bağlı, bu ayrılıqda öyrənilən məsələlərlə əsaslandırılır. Layihə risklərini idarəetmə prosesinin bütün ehtiyatlarını bütünlüklə xarakterizə edərək, qeyd etmək lazımdır ki, onun konkret praktiki istiqamətini təkcə almaq imkanı verən və risk amillərini (aranjımanlaşdırılmasını) yox, eləcə də layihənin həyata keçirilməsi prosesini hazırlamaq, xoşagəlməz vəziyyətlərin ortaya çıxmasının nəticəsini müəyyən ehtimalla qiymətləndirmək, onların təsirinin (minimumlaşdırılması) üsullarını müəyyənləşdirmək və yaxud risk ödəyən tədbirləri təklif etmək, layihənin faktiki parametrlərinin həyata keçirilməsinin gedişatında hərəkət dinamikasını izləmək və onların dəyişikliklərini lazımi istiqamətə yönəltmək lazımdır.

Layihə risklərinin idarəetmə prosesi - bu xeyirli vasitədən istifadə etmə məqsədi - təkcə layihə təhlilinin dərinliklərinə getmək deyil, eləcə də investisiya qərarının səmərəliliyini qaldırmaqdır. Riskin idarə edilməsi ilə bağlı bütün üsulların baş icraçısı rolu layihə menecerinin, ya da ki, onun iştirakı ilə olan komandanın üzərinə düşür. Qərb təcrübəsində layihə ilə idarəetmədə menecerlər institutundan geniş istifadə olunur, hansında ki əsas funksiya odur ki, layihə ilə idarə edənlərin çiyinlərinə düşən inzibati ağırlıq yüngülləşsin. Menecerin vəzifəsinə müasir vasitələrdən və onun başçılara göstərmək üçün inzibati üsulların planlaşdırma sahəsində layihə ilə idarəetmə üsullarından, qrafiklərin qurulmasından, işin yerinə yetirilməsi gedişinin monitorinqindən və cüribəcür hesabların qurulmasından istifadə edilməsi daxildir. Sayılan məlumatların yerinə yetirilməsi layihə menecerinə özünün bütün iştirakçılarını qarşılıqlı köməklə təmin etməyə, idarəçilik qərarını qəbul edən şəxslərə, vaxtında yığcam məlumatı çatdırmağa, eləcə də layihə və onların auditi arxasınca nəzarəti yüngülləşdirmək imkanını verir.

Sayılmış, məsələlərin həll olunmasında menecerin bacarığı imkan verir ki, inzibatçılıqda ehtiyacı olan layihə kimi, eləcə də onların həyata keçirilməsinin gedişində ortaya incə məsələlər üzə çıxsın. Onun bacarığı, layihənin gedişi, layihə üzrə işin gedişi haqqında məlumat yığmaq prosesinin hazırlanması bacarığını, eləcə

də, layihənin vəziyyəti haqqında hesabatın vaxtında bacarıqla hazırlanması planını real qurur, hansı ki, layihənin başçılara və onun iştirakçılara qeydə alınmış qrafik üzrə saxlanılmasına imkan verir. Bununla belə vacib kömək rolunu bu zaman layihənin iştirakçıları və onun başçıları, strukturla hazırlanmış hesabatın aparılmasında mühüm rol oynayır, bu da ki, nəticədə işin bütün iştirakçıları ilə birgə razılığa gəlinmiş plan rolunu oynayır.

Layihə meneceri onun başçısından cavabdehliyi götürmür, hansı ki, qərar qəbul edən mühüm şəxsdir, baxmayaraq ki, özünün fəaliyyəti və məsuliyyəti layihənin başçısı ilə bərabər hüquqludur.

Layihənin menecerlər institutundan istifadədə bütün üstünlüklərə baxmayaraq, bir neçə neqativ hallar mövcuddur, hansıları ki, nəzər almaq lazımdır. Məsələn: layihə ilə idarəetmədə ierarxik struktur vəziyyətin və qərarın qəbul edilməsini qiymətləndirmək üçün böyük vaxt sərf edilməsinə gətirib çıxarır. Planlaşdırma prosesi "aşağıdan-yuxarı" həyata keçirilir, bu da, layihə planının lazımi qədər dəqiqliklə işlənilməsinə gətirib çıxara bilər, o səbəbdən ki, həmişə ancaq layihə başçısı layihənin bütün "ağrılı nöqtə"lərini menecerdən yaxşı bilir. Bundan əlavə, biznes-planın hazırlanmasında iştirak edənlər rəhbərliyə həmişə vaxtında tam məlumatı, bütün vacib əsasları çatdırmırlar.

Layihənin müvəffəqiyyətliliyi onun təşkilati strukturu ilə müəyyən olunur. O, özünə birincisi, təşkilat formalarını və ikincisi, layihə ilə idarəetmənin təşkilat strukturlarını daxil edir. Layihə ilə idarəetmə, təşkilat strukturu anlayışını idarənin qarşılıqlı əlaqəli orqanlarının çoxdərəcəli ierarxik sistemini formalaşdırır. Təşkilat forması ilə - investisiya prosesinin bütün iştirakçıları arasında olan qarşılıqlı fəaliyyətin və qarşılıqlı əlaqələr mövcuddur.

2.2. Biznesin inkişafı əsasında investisiya layihələrinin korporasiya və firmadaxili idarə olunması

Əvvəlki bölmələrdəki araşdırmalarda layihədəki fərdi risklərin ölçülməsi metodu göstərilmişdir. Lakin potensial investorları və kreditorları layihədəki firmadaxili və ya korporativ risklər o vaxt maraqlandırır ki, yaxşı tərtibatçılıq xarakteri daşıyan, investisiya vəzifələrinə malik olan şəxs, layihədəki fərdi riskləri daha yaxşı araşdıra və təhlil edə bilsin.

Korporativ risk dedikdə, layihə üzrə riskin ümumi riskə aid edilməsi başa düşülür ki, bunun da məsuliyyətini şirkət daşıyır. Başqa sözlə desək, layihənin korporativ riski dedikdə, layihənin şirkətin möhkəmləndirilmiş axınının mövcudluğuna təsiri başa düşülür. Korporativ və ya firmadaxili risk layihə standartlarından kənara çıxma və layihə üzrə korrelyasiya verilməsi ilə şirkətin digər aktivlərinin gəlirliyi mənasını bildirən funksiyadır. Şirkətin firmadaxili riskinin uçotu olmadan bu səviyyədə düzgün idarə qərarı qəbul etmək qeyri-mümkündür. Əgər layihədən gözlənilən gəlir firmanın digər aktivləri ilə korrelyasiya edilmir, və ya mənfi korrelyasiya edilirsə, layihə yüksək standart kənara çıxma ilə aşağı səviyyəli

korporasiya (firmadaxili) riskə malik ola bilər. Layihənin fərdi riskinin hal-hazırda 4 metodu mövcuddur: təsirlilik (həssaslıq) metodu, ssenari metodu, oxşatma metodu və qərar ağacının qurulması metodu.

İnvestisiya layihəsinin korporativ riskinin ölçülməsi metoduna baxaq. Nəzəri baxımdan korporativ riski layihə üzrə mədaxilliklə və şirkətin aktiv vəzifələrinin bazar gəlirliyi arasındakı qarşılıqlı əlaqəni əks etdirən tənəzzül xətti ilə ölçmək daha rahatdır. Bu tənəzzül xəttinin bucaq əmsalı beta adlanan əmsala bərabərdir hansı ki, şirkətin vəzifələrinin mədaxilliyindən layihə üzrə gəlirin təsiri səviyyəsini əks etdirəcək.

Beta əmsalı (bizim təyinatımıza görə) birə bərabər olan layihə, firmanın orta aktivləri kimi eyni riskə malik olacaq; beta birdən çox olan layihə daha yüksək riskə malik olacaq, nəinki şirkətin orta aktivləri. Beta əmsalının böyüklüyü layihənin korporativ və ya firmadaxili riski üçün ümumi halda elə göstəricilərdən asılıdır necə ki, layihədən gözlənilən verilmədən orta kvadrat kənara çıxma və şirkətin aktivlərinin gəlirliliyi, eləcə də layihənin gəlirliyi və şirkətin aktivləri arasındakı korrelyasiya əmsalının mənasından asılıdır.

Praktikada investisiya layihəsinin gəlirliyi və şirkətin qalan aktivlərinin gəlirliyi arasındakı əlaqəni qiymətləndirmək çətinidir. Bununla belə qərb şirkətlərinin təcrübəsinə görə, şirkətin gəlirliyi və şirkətin aktivlərinin ümumi gəlirliyi arasındakı korrelyasiya əmsalını kifayət qədər dəqiq qiymətləndirmək olar. Beləliklə, tənəzzül xəttinin tərkibi ayrı-ayrı layihələrin korporativ risklərinin qiymətləndirilməsi üçün nadir hallarda istifadə edilir, şirkətin bütün bölmələri üzrə riskin qiymətləndirilməsi üçün tez-tez istifadə edilir.

Bu səbəbdən layihə üzrə fərdi riskin korporativ keçməsi, analitiklərin subyektiv fikirlərindən daha doğrusu, ekspertlərin rəyindən istifadə etməklə həyata keçirilir. Əgər həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan layihə firmanın əsas profili sahəsindədirsə, onda korrelyasiyanın yüksək əmsalına görə layihə üzrə yüksək fərdi risk, yüksək korporativ riskə çevrilir. Digər tərəfdən əgər risk, hansı ki, firmanın əsas profilindən kənardadırsa, onda korrelyasiya aşağı ola bilər və bu halda layihənin fərdi riskinə daha aşağı korporasiya riski uyğun gələcək.

Maliyyə meneceri investisiya layihəsinin bazar riskinin qiymətləndirilməsi əsasında həyata keçirilməsi zamanı idarəedici qərar qəbul etdikdə rastlaşdığımız problemlər - layihə üçün beta əmsalının müəyyənləşdirilməsini nəzərdə tutur ki, bu daha mürəkkəb məsələdir, nəinki qiymətli kağızlar üçün verilmiş qiymətləndirilmənin müəyyənləşdirilməsi. Bu halda tarixi məlumatların təhlilini aparmaq üçün istifadə etmək mümkün olmur. Menecərə şirkətin investisiya layihəsi üçün beta əmsalının qiymətləndirilməsində (deməli bazar riskini də) 2 daha geniş üsul kömək edə bilər: "oxşar" şirkət metodu və "mühasibat betası".

Oxşar şirkət metodu maliyyə analitiklərinin bir sıra xüsusi seçimlərinə əsaslanır. Yalnız bir məhsulun istehsalı şirkətin fəaliyyət sahəsi ilə investisiya layihəsinin həyata keçirilmə sahəsinin bir-birinə uyğun gəlməsi investisiya layihəsinin büdcəsi ilə şirkətin ölçülərinin müqayisəsi və s. oxşar şirkət metodunda əvvəlcə yazılmış təhlil metodunda olduğu kimi həmin prinsiplərdən istifadə olunur. Başqa sözlə, xüsusi formada seçilmiş firmanın - oxşar xarakteristika ilə investisiya layihəsinin təhlili arasındakı eyniliyi, bacardıqca artırmaq qabiliyyətinə malik olması lazımdır. Fərz edək ki, maliyyə analitiklərinə bu formada "oxşar" firmanı tapmaq mümkün oldu. Sonra şirkət tərəfindən investisiya layihəsinin həyata keçirilməsinin hazırkı ərazidə işləyən firmanın fəaliyyət riski ilə eyni olan bazar riskinə malik olacağı haqda əsaslı təsəvvür yaranır. Beləliklə, tədqiq edilmiş şirkət üçün investisiya layihəsinin həyata keçmə riskini müəyyən etmək mümkün olur.

Oxşar şirkət metodunun tətbiqinin çətinliyi özünü firmanın "oxşar" hesab edilə bilən məhsulunun müəyyən edilməsində və axtarışında biruzə verir. Oxşar şirkət metodunu həmişə tətbiq etmək ona görə mümkün olmur ki, real şəraitdə firma digər istehsallarla əlaqəsi olmayan xüsusi məhsulu təsadüfi hallarda buraxır.

Mühasibat betası metodu hər hansı bir fond indeksinin qiymətləndirilməsindən asılı olaraq ümumi gəlirin, kompaniyanın aktivlərinə kəmiyyət nisbətində hesablanan əmsal titrəyişini izah edən reqressiya xəttinin quruluşuna əsaslanır. Reqressiya xəttinin bucaq meylliliyi mühasibat betası adlanır. Maliyyə statistikasi aparılan ixtiyari şirkət və ixtiyari ölkə üçün tarixi nöqtəyi-nəzərdən mühasibat betasının nisbətini hesablamaq olar. Bununla bərabər, "mühasibat betası" göstə-

ricisinin köməyilə investisiya layihəsinin bazar risklərinin əks etdirilməsinin dəqiqliyinin dərəcəsi haqqında tam məntiqi bir sual yaranır.

Bu suala cavab tapmaq üçün elmi ədəbiyyatlarda korporativ maliyyə üzrə tədqiqatların təsvirinə rast gəlmək mümkündür. Tədqiqatçılar tərəfindən əldə edilmiş nəticələrin geniş spektrinə baxmayaraq, ümumi sonluq praktiki olaraq yekdildir - nəinki mühasibat betasının qiyməti yüksək olan şirkətlər mühasibat betası əmsalının qiyməti aşağı olan şirkətlər orta hesabla layihədə ən aşağı bazar betasına malik olur. Lakin mühasibat ilə bazar betası arasındakı korrelyasiya olduqca böyük olmayıb - 0,5 və 0,6 arasındadır, buna görə mühasibat betası bazar betasını ancaq olduqca zəif approksimasiya ilə təmin edir. Qeyd edək ki, yuxarıda ümumi şəkildə təsvir edilmiş mühasibat betasına qiymət qoyma üsulu firma nöqtəyi-nəzərindən investisiya layihəsi riskinə qiymət qoyma üsulu ilə oxşarlıq təşkil edir. Yeganə fərq müxtəlif amillərin baş verən dəyişikliklərin izah edilməsi şəfəfində istifadə edilməsindən ibarətdir. Əgər firmadaxili riskin qiymətləndirilməsində bu, şirkətin layihəsi üzrə orta gəlir göstəricisidirsə, onda baş verən dəyişikliklərin izah edilməsi kimi mühasibat betasının hesablanması fond indeksindən istifadə edilir.

Beləliklə, səmərəli idarəedici qərarın qəbul edilməsi bilavasitə investisiya layihəsi riskinin təhlili ilə bağlıdır. Əvvəlki bölmələrdə təqdim edilmiş layihə risklərinin təsnifatının vacibliyi nəzərə alınaraq bir sıra hallarda riskin 3 tipini tədqiq edirlər: layihənin fərdi riski, korporativ və ya firmadaxili və bazar riski. Layihə eyni vaxtda yüksək fərdi riskə və aşağı korporativ riskə malik ola bilər. Bununla bərabər layihənin təhlili və onun səmərəliliyinin auditi zamanı riskin qiymətləndirilməsində hansı tipə üstünlük verilməsinin vacibliyi haqqında suala cavab verə bilən meyar mövcud deyildir.

2.3.İnvestisiya layihələrinin monitorinqi və layihələrin səmərəliliyinə nəzarətin təşkili

Qeyd edək ki, aparılmış tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olur ki, seçilmiş layihələrdə bir sıra ümumi əlamətlər mövcuddur. Bunlara ilk növbədə daxildir:

- müəyyən məqsədə yönəldilmə;
- qarşılıqlı fəaliyyətin əlaqələndirilmiş icrası;
- vaxt ölçüsünün məhdudluğu, başlanğıcın və sonun mövcudluğu;
- təkrar edilməməzlik və nadirlik.

Layihə rəhbərləri tərəfindən idarə edilən prosesdə aşağıda göstərilən vacib parametrlər üzrə istiqamətli iş aparıla bilər:

Vaxtın məhdudiyyətinə nisbətən mümkün maksimum səmərəliliyi ilə layihənin həyata keçirilməsində, maliyyə vəsaitlərində (və o ehtiyatlar, hansılar ki, onlara görə nə isə əldə etmək olar) və texniki tapşırıqda hansılar ki, üç mövcudiyyət adlanır. Vaxt məhdudiyyətinin öhdəsindən gəlmək üçün layihənin rəhbərləri son möhlətləri təyin edir və qrafik üzrə işləyirlər. Layihə rəhbərlərinin sərəncamında qrafik tərtib etmək üçün kifayət qədər əsaslı kompüterləşdirilmiş qurğular vardır, məsələn, onları əl əməyindən azad edən və verilmiş vaxtdan daha səmərəli istifadə etməyə kömək edən, PERT.

Maliyyə məhdudiyyətlərinə büdcənin qısa və dürüst ifadə edilməsi uyğun gəlir. İlk əvvəl, layihə tapşırıqlarının yerinə yetirilməsinə sərf edilən xərclərə qiymət qoyulur. Layihənin həyata keçirilməsi zamanı büdcəyə nəzarət edilməsi onunla izlənilir ki, xərclərin nəzarətdən çıxmasına yol verilməsin. Ayrılmış pullar ehtiyatlar əldə edilir və layihənin insan və maddi ehtiyatların idarə edilməsində bir sıra vəsaitlərdən istifadə edilir.

Layihə menecerinə daim yadda saxlamaq lazımdır ki, layihələr bütün ömürləri boyu öz həyat dövrünə malik olan dinamik və daim inkişaf edən orqanizmi təmsil edirlər. Bizim fikrimizə görə maraqlı əməliyyat layihənin həyat dövründə 6 funksiyanın ayırd edilməsilə əlaqədardır, hansılar ki, layihə ilə işləməyə başlayan zaman əlaqəli olmağı vacib sayır layihənin seçilməsi, planlaşdırma, həyata keçirilmə, nəzarət, qiymətləndirmə və nəticə.

Layihənin seçilməsi göstərildiyi kimi alternativ anlayışdan istifadə edilməsinə əsaslanır. Belə ki, layihənin yaranması müəyyən tələbatların mövcudluğu ilə əlaqədardır. Lakin biz məhsulların qıt olduğu dünyada yaşayırıq və tələbatlarımızın istisnasız olaraq ödənilməsi üçün layihələrin hazırlanması qeyri mümkündür. Nəti-

cəddə çıxış yolunu layihələrin seçilməsində tapırıq. Qərar, mövcud əlverişli ehtiyatları və müxtlif tələbatları müqayisə etmə əsasında qəbul edilir, hansıları ki, xərclərin, həmçinin və bir sıra tələbatların ödənilməsi və digərlərinin nəzərə alınmaması ilə müqayisəsinin vacibliyini hesaba alaraq ödəmək lazımdır.

Planlaşdırılma layihənin bütün davamlılığı müddətində hazırlanır və burada tanış termin olan "biznes-planı" yada salmaq münasibdir. Əgər layihənin həyat dövrünün ilk başlanğıcında nə isə bir ilkin olan plan hazırlanırdısa - layihə özündə nəyi əks etdirəcək, əgər biz onu bəyənsək, onun haqqında təsəvvür yaranır. Lakin onun seçilməsi haqqında qərar təsirli dərəcədə bu ilki planlaşdırmadan asılıdır. Elə ki, layihənin bəyənilməsi haqqında qərar qəbul edildi, rəsmi və ətraflı planlaşdırma başlayır. Layihənin mərhələləri müəyyənləşdirilir, məsələlər və onların qarşılıqlı asılılığı rəsmiləşdirilir. Digər bir vacib cəhəti yada salaq – layihənin biznes-planının həyata keçirilməsi zamanı sonuncusu qabaqcadan nəzərdə tutulmayan halların meydana gəlməsinin və ona münasibətin hesabı ilə daim düzəlişlərə məruz qalır, daha doğrusu, layihənin icraçıları üçün onun idarə edilməsində dinamik vasitə olur.

Layihənin həyata keçirilməsi onun planının tərtib edilməsindən sonra başlayır. Əlbəttə, layihənin həyata keçirilməsinin forması onun konkret mahiyyətindən asılıdır, məsələn, inşaat layihəsində bünövrənin qoyulması, taxta bəndin tikilməsi və s., dərmanların işlənilib hazırlanmasında yeni maddələr əvvəlcə laboratoriya sınaqlarından, sonra klinikdən və s.-dən keçir.

Nəzarət layihənin tədqiq edilməsi (baxılması) ilə bağlıdır: həyata keçirilməsi zamanı rəhbərlər daim layihənin irəliləyişini yoxlayırlar. Onlar layihə üzrə nə edilib ona baxırlar, plana baxırlar və müəyyənləşdirirlər bu illə o birisi arasında böyük ziddiyyət yoxdur ki? Layihənin idarə edilməsində belə ziddiyyətlər kənara çıxmalar adlanır. Kənara çıxmanın qəbul oluna bilən dərəcəsi layihənin lap əvvəlində müəyyən edilməlidir ki, layihə riskini minimum azaltmaq (imkan verir) mümkün olsun.

Qiymətləndirmə, belə ki, nəzarət kimi qiymətləndirmədə əks əlaqənin vacib funksiyası kimi çıxış edir. Lakin qiymətləndirmə ilə nəzarət arasında bir sıra əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur.

Əgər nəzarət layihə irəliləyişini izləməyi nəzərdə tutursa, onda qiymətləndirmə ortadakı nəticənin yekunlaşdırmasına əsaslanır. Nəzarət layihədə nə ki, baş verir, onların detallarının fonusunu yığır, nə vaxt ki, qiymətləndirmə daha çox ümumi şəkildə toplanır. Nəzarət fəaliyyətinə görə məsuliyyəti layihənin rəhbəri daşıyır, qiymətləndirmə isə adətən bilavasitə layihədə işləməyən (obyektivliyin təminatı üçün), layihənin "auditorları" kimi adlandırılan bir şəxslə və ya bir qrup şəxslə keçirilir. Beləliklə, layihənin qiymətləndirilməsi ortadakı nəticənin obyektiv dövrü yekunlaşdırmasını onun təşkil edilmiş məqsədlərinə aid statusunun müəyyənəndirilməsi üçün irəli sürülür. Qiymətləndirmə necə layihənin gedişində, eləcə də onun tamamlanmasında həyata keçirilir. Tam görünür ki, bu iki halda qiymətləndirmənin əsas rolu belə müxtəlifdir. Layihənin gedişində aparılan qiymətləndirmə onun nəticələrini, layihənin növbəti gedişinə təsir üçün istifadə etməyə imkan verir: tez, layihənin vaxtından qabaq dayandırılması layihənin məqsədlərinin yenidən qiymətləndirilməsini və ya layihə planının yenidən təşkil edilməsi deməkdir. Əlbəttə, məhz layihənin sonunda aparılan qiymətləndirmə onun növbəti gedişinə təsir edə bilməz, belə ki, layihə artıq tamamlanmışdır. Qiymətləndirmənin əsas rolu, bizim təcrübəmizi layihədən əldə edilmiş biliklər şəklində genişləndirməkdən, eləcə də layihədə oxşar metoda əsasən və ya mühafizəkar proqnozlarla riskin təhlil edilməsi üçün istifadə edilən məlumatlar bazasına əlavələrdən ibarətdir.

Layihənin tamamlanması və ya sonluğu "planlaşdırılmış" olur - adi və ya qəflətən (gözlənilməyən) əgər layihənin qrafik üzrə qurtarmasına qədər dayandırılması qərarı qəbul edilərsə, ixtiyari halda layihənin rəhbərinin məsuliyyəti davam edir, belə ki, o layihənin tamamlanması üzrə bir sıra müxtəlif vəzifələri yerinə yetirməlidir. Bu vəzifələrin konkret xarakteri layihənin özünün xarakterindən asılıdır. Əgər layihədə avadanlıqdan istifadə edilmişdirsə, onu inventarizasiya etmək və onu yenidən istifadəyə vermək mümkündür. Buna oxşar layihə ilə məşğul olan işçilərə də yeni tapşırıqlar vermək lazımdır və s.

Beləliklə, məlum olur ki, layihə rəhbərinin işi təkcə onun müddətinin yerinə yetirilməsi və planlaşdırmanın köməyi ilə məhdudlaşmır. Layihə rəhbərinin əsas vəzifəsi iri sayda təşkilat tapşırıqlarının həllidir, hansı ki, vaciblərdən biri nəzarətdir.

Nəzarətin vacibliyi, eləcə də ondan irəli gəlir ki, müasir dinamik dünyada layihənin xarici mühitlə əlaqəsinin təhlil edilməsi daim tələb olunur.

Bu cür yanaşma rəhbəri və bütün idarəedici heyəti layihənin izlənilməsi, monitorinqin nəticələrinin, auditin qiymətləndirilməsinin istifadəçilərdən əsaslarına çevirir. Qiymətləndirmə rəhbəri onu hədələyən dəyənək deyil, köməkçi vasitədir.

MYP ilk əvvəl ABŞ-ın agentliyi tərəfindən beynəlxalq tərəqqi üzrə yoxlanılmış və istifadə edilmiş, idarəetmə sisteminin ayrılmaz hissəsi olduğu üçün, 70-ci illərdən başlayaraq bir sıra digər ikitərəfli və çoxtərəfli təşkilatlar tamamilə Avropada və Amerikada tərəqqiyə kömək kimi məntiqi yanaşma prinsipinin metodologiyasını qəbul və istifadə edirlər. Bu fəaliyyətlərin təhlili, eləcə də müxtəlif nəşr vasitəsilə və təhlil istiqamətlərində MYP metodunun təbliğatı nəticəsində getdikcə dünyada daha çox təşkilatlar öz ölkələrində idarəetmə üçün lazım olan məntiqi yanaşma prinsipini qəbul edirlər.

İlk əvvəl MYP-nin diqqət mərkəzində tək fərdi "layihə" idi. 80-ci illərdə MYP-nin işlənilmə sahəsi genişləndi və özünə xeyli "proqramlar" və "layihədən kənar kömək" daxil etdi. Sander Korporasiyası (ABŞ, Vaşinqton) proqramların idarə edilməsi üçün MYP-dən istifadənin işlənilib hazırlanmasına əhəmiyyətli bir zənginlik daxil etdi. Bu korporasiyanın dərs materialları (vəsaitləri) həm də məntiqi əsasların prinsipləri haqqında bu materialların şərh edilməsi sayəsində ilk model kimi xidmət etdi.

Məntiqi yanaşma prinsipi qarşılıqlı əlaqədə olan konsepsiyaların məcmusunu ifadə edir, hansılar ki, mövcud proqramın yaxşı düşünülmüş əməliyyata əsasən yerinə yetirilməsinin işlənilib hazırlanması üçün gərək bir yerdə, bir vaxtda və dinamik şəkildə istifadə edilsin (bununla da layihə proqramın təsadüfi halı hesab edilə bilər). MYP-nin köməyi ilə proqram tədbirinin hazırlanması və planlaşdırılması prosesində riskə qarşı qeyri-müəyyənlik və sabitlik aydınlaşır. MYP-dən istifadə etmə prosesinin nəticələri ölçüsü 4x4 olan aşağıda təqdim edilən cədvəldə və necə investisiya layihəsinin (proqramlar) eləcə də onların qarşılıqlı əlaqələrində aydın və qısa şərhdən ibarət ümumi matrisdə əks oluna bilər.

Məntiqi əsasın matris yekunluğu.

Layihənin (proqramın) adı göstərilir. MYP-nin tətbiqi proqramın əsas elementlərinin yavaş-yavaş, addım-addım konseptuallaşdırılmasının aparılmasına imkan verir ki, bu mövcud matrisin (formanın) sütunları və sətirlərinin sadəcə doldurulması ilə keçmir. MYP-nə qoyulmuş konsepsiyaların düzgün istifadəsi daha aydın əlaqələrin və proqramın idarə edilməsində bütün hüquqi və fiziki şəxslərin iştirakı vacibdir.

Proqramın idarə edilməsinin hər bir dövrü mərhələsində MYP gərək investisiyanın rəhbərlərinə başa düşülən vacib üsul kimi çatdırılsın. Bu prinsip idarəedici - tərəfindən qazanılmış təcrübəyə əsaslanır və rəhbərin dünyagörüşünün və biliyinin genişlənməsinə səbəb olan və vacib problemləri ayırd etməyə imkan verən informasiyanı xüsusi formada təşkil etməyə kömək edir. MYP-nin konsepsiyaları universal olub, konkret texniki sektorla və ya müəyyən təşkilati strukturla bağlı deyildir. Analitik mənbələrdən gələn informasiyaya görə, şəraitin müxtəlifliyi ilə fərqlənən sənaye şəraiti inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə onlar uğurla istifadə edilir. Bütün dünyada MYP mövcuddur və ondan minlərlə layihə və proqramların işlənilib hazırlanması, həyata keçirilməsi və qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilir. Məntiqi yanaşma prinsipi fərziyyəyə əsaslanır, sanki investisiya layihələri (proqramları) həyata keçirməkdə vasitədir; onlar arzu olunan müsbət nəticə əldə edilməkdə daha çox potensial faydalı vasitələrdən seçilir. Prinsip ehtimal edir ki, inkişafa yönəldilmiş hər bir səy ona qoyulmuş qeyri-müəyyənliyə malikdir və eyni zamanda fərz edilmiş riskin hakim sahələrini bu anda dəqiq müəyyənləşdirməli, yəni inkişafın fərziyyəsi hakim amil olmalıdır. Məntiqin əsas prinsipindən praktiki istifadənin əsasında bir çox ölkələrdə dövlət, qeyri-dövlət və xüsusi sahələrdə istifadə üçün onun kifayət qədər taktiki və strateji etibarlılığı haqqında nəticə çıxarmaq olar. Beləliklə, MYP eyni zamanda mümkün konkret inkişafa aid bir sıra müxtəlif nöqtəyi-nəzərlərin qarşılıqlı şəkildə kənarlaşdırmayaraq, əksinə təkmilləşdirərək müzakirə etməyə imkan verən informasiya və fəaliyyət metodunun təşkilini özündə əks etdirir. Konseptual prinsipin məntiqi əsası aşağıdakı prinsipləri də özünə birləşdirir:

1. Layihə məqsədlərini müəyyənləşdirmək və onun inkişafının başlanğıcında həyata keçirilməsinin tam məsuliyyəti ilə nəzərdə tutulmuş nəticələrə nail olmağa əsaslanan fəaliyyət göstəriciləri ilə idarəetmə;

2. Ümumiyyətlə, inkişafın qeyri-müəyyənlik amillərini hesaba almağa və ayrılıqda bütün insan fəaliyyətinin hipotezinin yoxlanışı kimi baxmağa imkan verən əsas elmi metodların istifadəsi;

3. Sistem şəkilli təhlilin metodologiyasının tətbiqi, hansı ki, əsas prinsiplərdən biri deyir ki, heç bir sistem o vaxta qədər aydın olmur ki, daha iri sistem və ya şərt aşkara çıxarılmayıb və öyrənilməyib.

4. Layihənin ümumi əlamətləri kimi həyat qabiliyyətinin uzunmüddətliliyinin vacib şərti konsepsiyadır, sifarişçinin məmnunluğunun (təmin edilməsinin) səviyyəsinin aydınlaşdırılmasının vacibliyinin müəyyənləşdirilməsi, daimi təkmilləşdirmə və təhsil vermə, eləcə də interaktiv prosesin struktur mahirliyi kimi komponentlərə əsaslanır.

Buna uyğun olaraq təhlil və modelləşdirmənin aşağıdakı məsələləri var:

- meyllər;
- ardıcıl sıra qiymətləri arasında qarşılıqlı əlaqələr;
- araşdırılan göstərici və faktor göstəriciləri arasında səbəbli əlaqələr.

Birinci məsələ artım əyrilərinin modelləşdirilməsi ilə, ikincisi adaptiv metodlar, üçüncü isə ekonometrik metodlar vasitəsi ilə həll olunur.

Artım əyriləri zaman sırasının analitik bərabərləşdirilməsində istifadə edilən riyazi funksiyalardır. Artım əyrilərindən praktiki işlərdə proseslərin üç əsas tipini: hüdudsuz artım, əyilmə nöqtəli hüdudlu artım və əyilmə nöqtəsiz hüdudlu artımı təsvir etmədə tez-tez istifadə olunur. Hüdudsuz artım proseslərini təsvir edən bu funksiyalar var. Xətti, kvadratik, qüvvət, eksponent, ginetik əyri, birinci və ikinci dərəcəli xətti-loqarifmik funksiyalar. Bu tip inkişaf proseslərini əsasən həcmi göstəricilər dərəcəli xətti-loqarifmik funksiyalar təşkil edir. Bu tip inkişaf prosesləri əsasını həcmi göstəricilər üçün xarakterikdir, lakin bunlar tez-tez bəzi nisbi göstəricilərin inkişafına da uyğun gəlir. Bir çox nisbi göstəriciləri xarakterizə edən hüdudlu artım proseslərini təsvir etmək üçün Conson əyrisindən, modifikasiyaş-

dırılmış təcrübədən istifadə olunur. Əyilmə nöqtəli həddüdlü artım proseslərini təsvir etmək üçün bəzi yeni əmtəələrin tələbinə xarakterik olan məntiqi əyrilərdən istifadə olunur.

Artım əyrilərinin parametrləri ən kiçik kvadrat metodu ilə qiymətləndirilir, yəni bunlar elə seçilir ki, artım əyrisi funksiyasının qrafiki ilk verilən nöqtələrdən minimum məsafədə yerləşsin. Əyilmə kiçik kvadratlar metoduna əsasən modelin parametrlərinin qiymətləndirilməsi zamanı bütün müşahidələrə eyni çəkilər verilir, yəni onların informasiya dəyəri bərabər etiraf olunur, amma bütün müşahidə sahələrində inkişaf tendensiyaları dəyişməz qalır. Artım əyriləri tendensiyalarında baş verən dəyişiklikləri qeydə almaq olar, ona görə də proqnozlaşdırma zamanı artıq köhnəlmiş asılılıqlardan tez-tez istifadə olunur. Artım əyriləri modellərindən fərqli olaraq adaptiv modellərin parametrlərini qiymətləndirərkən müşahidələrin cari qiymətlərə təsirindən asılı olaraq onlara müxtəlif çəkilər verilir. Bu da tendensiyalarda baş verən bütün dəyişiklikləri və qanunauyğunluqları izlənilir, bu isə istənilən dəyişmələri nəzərə almağa imkan verir.

Bütün adaptiv modellər iki sxemə əsaslanır: sürüşkən orta və avtoreqressiya. Sürüşkən ortanın sxeminə görə cari müşahidənin qiyməti bütün əvvəlki müşahidələrin çəkirlərinin ortasıdır, qeyd edək ki, çəkilər sonuncu müşahidədən uzaqlaşdıqca azalırlar, yəni müşahidələrin informasiyasının qiymətliliyi onların müşahidələrin sonuncu intervalına yaxın yerləşməsi ilə artır. Sürüşkən ortanın əsas modelləri Xolt və Braunun modelləri (sıfırıncı, birinci və ikinci tərtibli) sayılır, axırıncısı birincinin xüsusi halıdır. Birinci tərtibli Xolt modeli aşağıdakı şəkildə yazılır:

$Y_p(t_1 k) = A_0 + A_1(t)k$, burada $A_0(t)$ - cari artımın qiyməti, $A_1(t)$ - cari müşahidənin qiyməti, $A_1(t)$ - cari artımın, k - irəliyə addımların sayı. Bundan sonra onların ayrılma səviyyəsi müəyyənləşdirilir; buna uyğun olaraq model parametrlərinə düzəlişlər verilir:

$$A_0(t) = A_0(t-1) + A_1(t-1) + \alpha_1(t),$$

$$A_1(t) = A_1(t-1) + \alpha_1 \alpha_2 e(t),$$

burada: $\alpha_1 \alpha_2 - 0$ və 1 arasında dəyişən uyğunlaşma (adaptasiya) əmsalıdır.

Parametrlər ardıcıl hesablanır və onların son müşahidəsi üçün qiyməti modelin yekun görünüşünü müəyyən edir. Parametrlərin başlanğıc qiymətləri sıranın bir neçə ilk müşahidəsi əsasında ən kiçik kvadratlar metodu ilə qiymətləndirilir.

Sürüşkən ortanın modelləri tendensiyalarda baş verən dəyişiklikləri daha dəqiqliklə əks etdirirlər və eyni zamanda rəqsləri əks etdirə bilirlər.

Avtoreqressiya sxemdə cari müşahidənin qiyməti bəzi əvvəlki müşahidələrin çəkirlərinin cəmidir, bununla belə çəki əmsalları əks olunmayıb. Müşahidələrin informasiya dəyəri onların qiymətə yaxınlığı ilə yox, onlar arasındakı əlaqə ilə müəyyənləşir. Avtoreqressiya modellər prosesləri tendensiya ilə təsviri üçün təyin edilməmişdir, lakin onlar rəqsləri yaxşı əks etdirirlər, bu da qeyri-sabit proseslərin inkişafını əks etdirmək üçün vacibdir.

Avtoreqressiya modelərin tətbiqini mümkün etmək üçün $Y(t)$ zaman sırasından $Z(t)$ zaman sırasına keçirmək lazımdır:

Bunu nəzərə almaqla avtoreqressiya modellərin görünüşü aşağıdakı kimidir:

$$Z(t) = A_0 + A_1 Z(t-1) + \dots + A_p Z(t-p),$$

burada, p - model ardıcılığı.

$A_1, \dots, A_p$ model parametrləri ən kiçik kvadratlar metodu ilə hesablanır. Quruluş model əsasında fərq sıranın k irəli addımı qədər proqnoz qiyməti hesablanır.

Fərq ardıcılığı üçün $d = 1$:

$$Y(N+1) = Y(N) + Z(n+1); \quad k=1 \quad \text{üçün,}$$

$$Y(N+2) = Y(N+1) + Z(n+2), \quad k=2 \quad \text{üçün}$$

Qısamüddətli proqnozların qurulması üçün ən uğurlu (ona görə də məşhurlaşan) adaptiv modellərdən biri integrasiyalaşmış sürüşkən ortanın

avtoreqressiya modelidir (İSOAR). O, özü də həm sürüşkən ortanın, həm də avtoreqressiya modellərinin müsbət xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir, ona görə də istənilən sıranın proqnozunu verə bilər. İnteqrasiyalaşmış sürüşkən ortanın avtoreqressiya modeli az miqdarda parametrlər vasitəsi ilə zaman sırasını təsvir etməyə imkan yaradır, onları bilməklə proqnozlarını verə bilər, özü də tendensiyada son dəyişiklikləri nəzərə alınır.

İSOAR modelini tez-tez müəlliflər Boks-Cenkins kimi adlandırırlar. Onlar təklif ediblər ki, bu modeldən iqtisadiyyatda, təbiətdə və texnikada proseslərin parametrlərinə müşahidələrin zaman sıralarının təhlili və təsviri üçün tətbiq edilsin.

Mövsüm variantında model altı tam rəqəmli struktur parametrləri vasitəsi ilə təsvir edilir: avtoreqressiya hədlərinin cəmi p , fərq ardıcılığı d , sürüşkən ortanın hədlərinin cəmi q , mövsümi avtoreqressiya hədlərinin cəmi P , mövsümi fərq ardıcılığı D , mövsümi sürüşkən ortanın hədlərinin cəmi Q , həmçinin mövsümi zamanı S və bunlar İSOAR $(p_1 d_1 q) \times (P_1 D_1 Q)_s$ kimi yazılır.

Formal olaraq İSOAR modeli belə yazılır:

$$\varphi(B)\Phi(B^S)Z(t) = \vartheta(B)\theta(B^S)a_t;$$

$$Z(t) = \Delta_S^D \Delta^D (Y(t),)$$

$$\varphi(B) = 1 - \varphi_1 B - \dots - \varphi_p B^p$$

$$\text{burada; } \vartheta(B) = 1 - \vartheta_1 B - \dots - \vartheta_q B^q$$

$$\Phi(B) = 1 - \Phi_1 B - \dots - \Phi_p B^{sp}$$

$$\theta(B^S) = 1 - \theta_1 B^S - \dots - \theta_Q B^{SQ}$$

Δ - fərq operatoru, Δ_S -mövsümi fərq operatoru, $BZ(t) = Z(t-1)$, B^S -elə dəyişiklik operatorudur ki, $B^S Z(t) = Z(t-S)$, a_1 -diskret ağ kənar səs.

φ_i parametrləri-avtoreqressiya parametrləri, ϑ_i - sürüşkən ortanın parametrləri, Φ_i -mövsümi avtoreqressiya parametrləri, θ_i -mövsümi sürüşkən ortanın parametrləridir. Model stansionarlıq və dönmə qabiliyyəti şəraitinə cavab verməlidir, ona görə də modelə məhdudiyyətlər qoyulur ki, bunlar da ondan ibarətdir iki, nomenalların kökləri vahid dairə daxilində yerləşməlidir. Belə şəraitdə a səhvi ən yaxşı bir addım irəli proqnozunun səhvidir. Stasionarlıq və dönərlik şərtlərinin yerinə yetirilməsi ilə modelin təhlili qeyri mümkündür. Qeyri mövsümi ISOAR modeli mövsümi xüsusi hal sayılır. Mövsümi komponentin olmaması halında model üç tamrəqəmli struktur parametrləri – p, d, q vasitəsi ilə təsvir olunur, modelin mövsümi vektorları isə getdikcə pisləşir.

Qeyri-mövsümi ISOAR modelinin xüsusi halı avtoreqressiya modeli – $AP(p)$ və sürüşkən orta modeldir – $CO(q)$ B bunlara öncə baxılmışdır. ISOAR modeli kompüter proqramları halında bir neçə həyata keçmələrə malikdir.

III Fəsil. SAHİBKARLIĞIN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ İNVESTİSİYA LAYİHƏLƏRİNİN İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin rolu və bu istiqamətdə həyata keçirilmiş tədbirlər

Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin rolu Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı qarşıya qoyulmuş iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissələrindən birini təşkil edir. Bu istiqamətdə ardıcıl olaraq dövlət-sahibkar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, dövlət tənzimlənməsi sisteminin, biznes mühitinə dair qanunvericiliyin və inzibati prosedurların təkmilləşdirilməsi, regionlarda sahibkarlığın inkişafı, sahibkarlığa dövlət dəstəyi mexanizmlərinin formalaşdırılması, maarifləndirmə, işgüzar əlaqələrinin inkişafı və müxtəlif növ xidmətlərin göstərilməsi kimi kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatında və onun əsasını təşkil edən sahibkarlığın inkişafı sahəsində müşahidə edilən pozitiv meyillər daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Ümumi Daxili

Məhsulun həcmində özəl sektorun payı 2011-ci il ərzində artaraq 82,5 faiz təşkil etmişdir.

Aqrar sektor, sənaye, ticarət, mehmanxana və iaşə xidməti, tikinti, nəqliyyat, rabitə kimi istehsal və xidmət sahələrində qeyri-dövlət bölməsinin payı 70-99 faiz arasında dəyişir.

2013-ci il ərzində 5137 yeni hüquqi şəxs qeydiyyatı alınmış və ləğv edilmiş müəssisələr nəzərə alınmaqla, onların sayı 75632 vahid olmuşdur. Ölkə ərazisində 2013-ci il ərzində yeni yaradılmış müəssisələrin 61.5 faizi Bakıda, 10.3 faizi Aran, 7.6 faizi Abşeron, 5.3 faizi Gəncə-Qazax, 5.2 faizi Lənkəran, 3.6 faizi Şəki-Zaqatala, 2.5 faizi Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonlarında, qalanları isə digər iqtisadi rayonlarda fəaliyyətə başlamışlar.

Aqrar sektorda fəaliyyət göstərən sahibkarlar tərəfindən istehsal edilən məhsullar üçün yeni bazarların tapılmasının stimullaşdırılması məqsədilə 2013-ci ildə Almanianın Berlin şəhərində keçirilmiş “Beynəlxalq Yaşıl Həftə-2013” sərgisində, Almanianın Nürnberq şəhərində keçirilmiş “Biofak” beynəlxalq orqanik məhsulların sərgisində, Moskvada Ümumrusiya Sərgi Mərkəzində Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) 20 illiyinə həsr olunan Dövlətlərarası Sərgidə, Almanianın Köln şəhərində keçirilmiş “Anuqa Beynəlxalq Ticarət Sərgisi”ndə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən şirkətlərin iştirakı təmin edilmiş və bu sərgilərdə ölkədə istehsal olunmuş geniş çeşiddə rəqabətqabiliyyətli məhsullar nümayiş olunmuşdur.

2013-ci il ərzində “Regionlarda sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi”, “Bakı şəhərinin qəsəbələrində sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi”, “Korrupsiya riskləri və onların aradan qaldırılması” və s. mövzularda keçirilmiş tədbirlər sahibkarlığın daha da inkişaf etdirilməsi məqsədini daşımışdır. Bununla yanaşı 2013-ci il sentyabrın 27-də “Bakı Expo” Sərgi Mərkəzində Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin 20-ci ildönümünə həsr olunmuş “Müstəqil Azərbaycan 20 ildə” Milli Sərgisində 130-dan çox müəssisə, təşkilat və şirkət iştirak etmiş, 11 min kvadrat metr sahəni əhatə edən sərgidə Azərbaycanın son 20 ildə əldə etdiyi uğurlar nümayiş olunmuşdur. Ölkədə innovativ və yüksək texnologiyalar

əsasında rəqabət qabiliyyətli sənaye istehsalının inkişafı üçün münbit şərait yaratmaq məqsədi ilə imzalanmış Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-ci il 21 dekabr tarixli “Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında” Fərmanının və 2013-ci il 28 dekabr tarixli “Bakı şəhərində Balaxanı Sənaye Parkının yaradılması haqqında” Sərəncamının icrası istiqamətində sistemli tədbirlər həyata keçirilmişdir.

İnvestisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsiri, “Sahibkarlıq fəaliyyəti subyektlərinin fəaliyyətinin “Bir pəncərə” prinsipi üzrə təşkilinin təmin edilməsi tədbirləri haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 2 oktyabr tarixli 2458 nömrəli Sərəncamına əsasən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2008-ci il 11 avqust tarixli 180 nömrəli qərarı ilə həmin tarixdən etibarən sahibkarlıq subyektlərinin nəzarət kitabçası ilə əvəzsiz təmin edilməsi həyata keçirilir. Görülmüş tədbirlərin nəticəsində 2013-ci il ərzində 48625 sahibkarlıq subyekti nəzarət kitabçası ilə əvəzsiz təmin edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 fevral 2013-ci il tarixli, 383 nömrəli Fərmanı ilə “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların vahid məlumat reyestrinin forması və aparılması qaydası haqqında Əsasnamə” təsdiq edilmiş və 2013-ci il 1 may tarixdən sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların vahid məlumat reyestri fəaliyyətə başlamışdır.

Dövlət inzibatçılığında modern və çevik idarəetmənin təmin edilməsi, dövlət orqanlarının fəaliyyətində şəffaflığın artırılması və korrupsiya ilə əlaqədar hüquqpozmalara şərait yaradan halların aradan qaldırılması üçün əhaliyə elektron xidmətlərin göstərilməsinin zəruriliyini nəzərə alaraq “Dövlət orqanlarında elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” 2011-ci il 23 may tarixli 429 nömrəli Fərmanının tələbləri rəhbər tutularaq Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2011-ci il 24 noyabr tarixli, 191 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Elektron xidmət növlərinin Siyahısı”na sahibkarlıq subyektlərinə göstərilən xidmətlər də daxil edilmişdir.

“Müəyyən sahibkarlıq fəaliyyəti növləri ilə məşğul olmaq üçün tələb edilən xüsusi razılıq (lisenziya) və icazə sistemi ilə bağlı bəzi məsələlər haqqında”

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 26 oktyabr tarixli, 509 nömrəli Fərmanı imzalanmışdır. Fərmana uyğun olaraq ölkədə sahibkarlığın inkişafına daha əlverişli biznes mühiti formalaşdırmaq üçün vahid xüsusi razılıq (lisenziya) və icazə sisteminin yaradılması məqsədi ilə “Lisenziyalar və icazələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanun layihəsinin hazırlanması və Azərbaycan Respublikasının mərkəzi və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının verdikləri icazələr barədə məlumatı əks etdirən İnternet portalının yaradılması istiqamətində işlər görülmüşdür.

Rəqabət qabiliyyətli sənaye məhsulları istehsal edən 100-dən artıq müəssisəsinə təmsil edən nümayəndələrin iştirakı ilə keçirilmiş görüşdə qarşılıqlı əlaqələrin genişləndirilməsi, sənaye məhsullarının yeni kataloqunun, spesifikasiyasının hazırlanması və həmin məhsulların ölkə daxilində istifadəsinin genişləndirilməsi sahəsində tədbirlərin təşkili məsələləri geniş müzakirə edilmişdir. Tədbirin davamı olaraq, sənayenin 10 sahəsi üzrə 97 müəssisənin fəaliyyətinə dair toplanmış məlumatlar əsasında “Azərbaycanda istehsal olunan sənaye məhsullarının” kataloqu və 75 müəssisənin istehsalı olan sənaye məhsullarının əhatəli spesifikasiyası hazırlanmışdır. 2011-ci il 8 oktyabr tarixində Sumqayıt Texnologiyalar Parkında ölkəmizdə rəqabət qabiliyyətli sənaye məhsulların istehsalçıları və potensial alıcılarının, o cümlədən dövlət satınalmalarını həyata keçirən dövlət təşkilatları nümayəndələrinin iştirakı ilə geniş tərkibli görüş keçirilmişdir. Görüşdə Azərbaycanda istehsal olunan sənaye məhsullarının kataloqunun və məhsulların elektron formatda hazırlanmış spesifikasiyasının təqdimatı keçirilmiş, həmin materiallar iştirakçılara paylanmış və müvafiq müzakirələr aparılmışdır.

Ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsinin sistemli şəkildə həyata keçirilməsini gücləndirmək, dövlət-sahibkar münasibətlərini daha da təkmilləşdirmək, sahibkarlar tərəfindən edilən müraciətlərin cavablandırılmasında sistemlilik yaratmaq və operativliyə nail olmaq, yaradılmış və “195-2” prefiks nömrəsi ilə rəsmən fəaliyyət göstərən İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin Telefon Məlumat Mərkəzi 2009-cu il 1 sentyabr tarixdən fəaliyyət göstərir.

3.2. Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin rolunun sahələr üzrə inkişafının təhlili

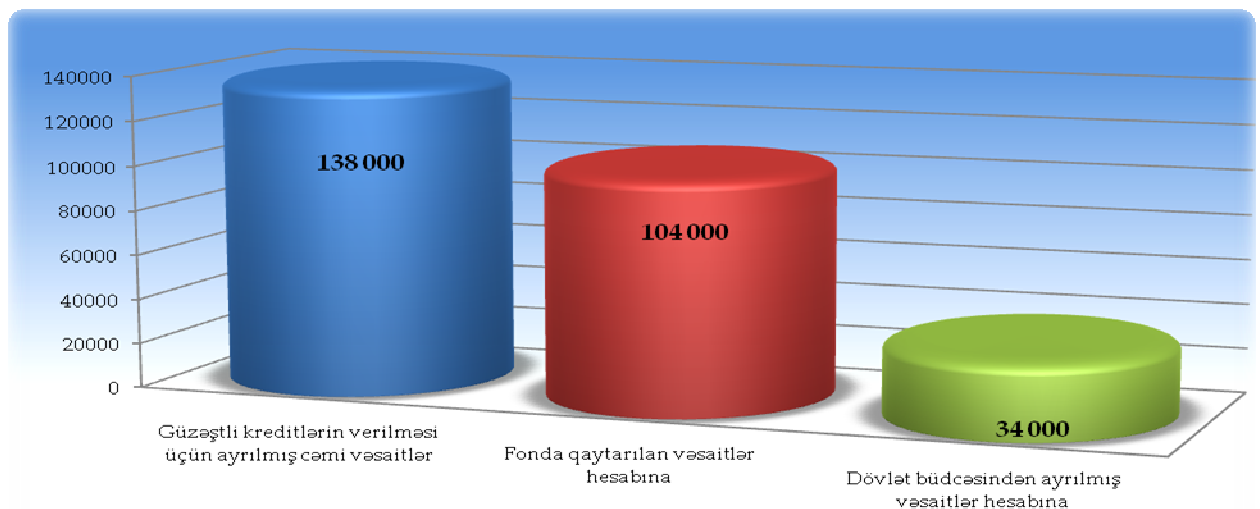
Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin rolu Respublikamızın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq, ölkəmizdə özəl sektorun inkişaf etdirilməsi və sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi davamlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Bu məqsədlə dövlətin maliyyə dəstəyini həyata keçirən Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən verilən güzəştli kreditlər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamlarında, məqsədli dövlət proqramlarında müəyyən edilmiş, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının prioritet istiqamətlərinə uyğun olaraq qeyri-neft sektorunun və regionların tarazlı inkişafı, sahibkarlığın, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi, yoxsulluğun azaldılması, məşğulluğun təmin edilməsi ilə bilavasitə əlaqəli olan sahələrdə dinamik iqtisadi inkişafın təmin edilməsinə yönəldilir.

Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin rolu Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində yaxından iştirak etməklə, sahibkarlara güzəştli kreditlərlə maliyyə dəstəyinin verilməsi, investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi sahəsində konkret sahələrin təşviqi, regionlarda və Bakı qəsəbələrində sahibkarlığın inkişafına həsr olunmuş tədbirlərin keçirilməsi, sahibkarlara maarifləndirici treninqlərin təşkil edilməsi, sahibkarlığın informasiya təminatının gücləndirilməsi, müasir texnologiyaların tətbiqini, rəqabət qabiliyyətli, xüsusilə ixrac yönümlü və idxaləvəzləyici məhsulların istehsalını və emalını nəzərdə tutan, eləcə də bu sahələrin inkişafını stimullaşdıran infrastruktur layihələrinin maliyyələşdirilməsi istiqamətində 2011-ci il ərzində uğurlu fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına 2012-ci ildə sahibkarlığın inkişafı üçün dövlət büdcəsindən 34 milyon manat, əvvəlki illərdə verilmiş güzəştli kreditlərdən Fondun xəzinə hesabına daxil olmuş vəsaitlərdən 104 milyon manat olmaqla 1643 sahibkarlıq subyektinə 138 milyon manat məbləğində güzəştli kredit verilmişdir.

2012-ci il ərzində verilmiş güzəştli kreditlərin maliyyə mənbələri

Güzəştli kredit vəsaitlərinin 79.3%-i aqrar sahənin inkişafına, o cümlədən 63.2%-i kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalına, 16.1%-i aqrar sahənin inkişafını stimullaşdıran infrastruktur sahələrinin (soyuducu və taxıl anbarı komplekslərinin) yaradılmasına verilmişdir. Bu kreditlər hesabına 6478 yeni iş yerinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Güzəştli kredit vəsaitinin 75%-i respublikanın regionlarının, 25%-i isə Bakı qəsəbələrinin payına düşmüşdür.

2012-ci il ərzində ötən il ilə müqayisədə maliyyələşdirilmiş investisiya layihələrin sayı 15%, verilmiş güzəştli kredit vəsaitinin həcmi 20%, yeni yaradılacaq iş yerlərinin sayı isə 15% artmışdır.

Yeni texnologiyalara əsaslanan investisiya layihələrinin güzəştli qaydada maliyyələşdirilməsi sahəsində işlər 2012-ci ildə davam etdirilmiş, ötən il ərzində Fondun güzəştli kreditləri hesabına 85 yeni istehsal, emal və infrastruktur sahələrinin yaradılmasına və ya yenidən qurulmasına 116.5 milyon manat, 11 kənd təsərrüfatı

müəssisəsinin maliyyələşdirilməsinə 1.9 milyon manat, digər sahələrin inkişafı ilə bağlı 3 layihənin maliyyələşdirilməsinə 0.3 milyon manat və kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi məqsədilə 1550 sahibkarlıq subyektinin investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə 19.3 milyon manat güzəştli kreditlər verilmişdir.

Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin rolu Bakı qəsəbələrinin inkişafının sürətləndirilməsi, qəsəbələrdə yaşayan əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsinə xüsusi diqqət yetirilmiş, 210 sahibkara 35 milyon manat, bundan müasir texnologiyalara əsaslanan 27 layihənin maliyyələşdirilməsinə 32.4 milyon manat, digər sahələrin inkişafı ilə bağlı 2 layihənin maliyyələşdirilməsinə 0.3 milyon manat və kiçik sahibkarlığın dəstəklənməsi məqsədilə 181 sahibkara 2.3 milyon manat güzəştli kreditlər verilmişdir.

“Sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi” çərçivəsində sahibkarların maarifləndirilməsi istiqamətində müvafiq təşviqat işlərinin aparılması, xüsusi ilə respublikanın regionlarında və Bakı qəsəbələrində “Sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi” çərçivəsində keçirilmiş tədbirlərdə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələri üzrə hazırlanmış nümunəvi investisiya layihələrinin təqdimatının keçirilməsi kreditlərin daha da səmərəli istifadəsinə stimül yaratmış, eyni zamanda güzəştli kreditlərə olan tələbatın artmasına təsir göstərmişdir. Bununla əlaqədar, 2012-ci il ərzində güzəştli kreditlərin verilməsi üçün nəzərdə tutulan vəsait Fondun tarixində ilk dəfə ən yüksək həddə 138 milyon manata çatdırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 2011-ci il 13 oktyabr tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin istifadəsinin yeni mexanizmi müəyyən olunmuşdur. Dövlət başçısının sahibkarlara olan qayğısının ən yüksək səviyyədə bir daha təsdiqi olan bu Fərman sahibkarlığın inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoymaqla, ölkədə ən son texnologiyaların tətbiqinə əsaslanan rəqabət qabiliyyətli, idxalı əvəz edən və ixrac yönümlü məhsulların istehsalını, infrastruktur müəssisələrinin yaradılmasını, o cümlədən kiçik sahibkarlığın inkişafını daha da sürətləndirəcəkdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin dünya ölkələrinin qabaqcıl təcrübəsinin Azərbaycana gətirilməsi, ölkədə müasir texnologiyaların tətbiqinə əsaslanan istehsal, emal, infrastruktur sahələrinin yaradılması istiqamətində verdiyi tapşırıqların icrasını təmin etmək məqsədi ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən 2009-cu ilin ikinci yarısından başlayaraq ötən dövr ərzində respublika iqtisadiyyatının qeyri-neft sektoru üçün xüsusi ilə önəmli olan, ümumi dəyəri 707 milyon manat, ümumi kredit tələbatı 339.2 milyon manat olan 185 investisiya layihəsinə 313.3 milyon manat güzəştli kredit vəsaiti verilmişdir.

Bu layihələrdən 88-i istifadəyə verilmiş, digər 97 investisiya layihəsi üzrə işə tikinti-quraşdırma işləri aparılır. Yeni texnologiyalara əsaslanan investisiya layihələrinin güzəştli qaydada maliyyələşdirilməsi sahəsində işlər 2011-ci ildə davam etdirilmiş və 85 yeni istehsal, emal və infrastruktur sahələrinin, o cümlədən ümumi tutumu 56.1 min ton olan 14 soyuducu və 18 min ton olan 2 taxıl anbarlarının, illik istehsal gücü 95.7 min ton olan 10 çörək istehsalı müəssisəsinin, illik istehsal gücü 22.1 min ton süd, 115 ton ət olan 2900 başlıq 3 südlük istiqamətli müasir heyvandarlıq kompleksinin, illik istehsal gücü 8 milyon ədəd dekorativ bitki, 1.8 milyon ədəd gül və 14.9 min ton faraş tərəvəz olan 12 müasir istixana kompleksinin, illik istehsal gücü 25.2 min ton ət kəsimi və 10 min ton ət emalı olan 3 ət kəsimi fabrikinin, illik istehsal gücü 41.6 milyon ədəd damazlıq, 147 milyon ədəd əmtəəlik yumurta və 17.7 min ton quş əti olan 18 quşçuluq təsərrüfatının, illik istehsal gücü 12 min ton süd və süd məhsulları olan 2 süd emalı müəssisəsinin, illik istehsal gücü 5.2 min ton mürəbbə, cəm və konserv məhsulları və 1.8 min ton kartof emalı olan 3 meyvə-tərəvəz emalı müəssisəsinin, illik istehsal gücü 10.3 min ton olan 1 bitki mənşəli qida yağları istehsalı müəssisəsinin, illik istehsal gücü 150 ton olan 1 quru meyvə istehsalı müəssisəsinin, illik istehsal gücü 18.4 min ton meyvə olan 7 intensiv bağçılıq təsərrüfatının, illik istehsal gücü 0.5 min ton şokolad olan 1 şokolad istehsalı müəssisəsinin, illik istehsal gücü 6.5 milyon metr parça olan 1 toxuculuq fabrikinin, illik istehsal gücü 2.6 min dəst olan 1 mebel istehsalı müəssisəsinin, illik istehsal gücü 50 min ton olan 1 kağız və karton istehsalı müəssisəsinin, illik istehsal gücü 24 min

ton olan 1 metal konstruksiya istehsalı müəssisəsinin, illik istehsal gücü 3.5 milyon kvadrat metr keramik plitə olan 1 tikinti materialları istehsalı müəssisəsinin, 73 otaqlı 3 otel kompleksinin yaradılmasına və ya yenidən qurulmasına 116.5 milyon manat güzəştli kreditlər verilmişdir.

Eyni zamanda, illik istehsal gücü 71.9 min ton ət, 0.5 min ton süd, 0.7 min ton meyvə və 50 ton balıq olan 11 kənd təsərrüfatı müəssisəsinin maliyyələşdirilməsinə 1.9 milyon manat, digər sahələrin inkişafı ilə bağlı 3 layihənin maliyyələşdirilməsinə 0.3 milyon manat və kiçik sahibkarlıqla məşğul olan 1550 sahibkara 19.3 milyon manat güzəştli kreditlər verilmişdir.

Bununla yanaşı, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən maliyyələşdirilmiş və 2012-ci ildə 33 istehsal, emal və infrastruktur müəssisəsi (7 soyuducu və 4 taxıl anbarı, 4 quşçuluq təsərrüfatı, 1 heyvandarlıq kompleksi, 4 müasir istixana, 1 meyvə-tərəvəz və 1 süd emalı zavodu, 3 çörək zavodu və s.) istifadəyə verilmişdir. 2012-ci ildə isə minimum 96 istehsal, emal və infrastruktur müəssisəsinin (12 soyuducu və 2 taxıl anbarı, 21 quşçuluq təsərrüfatı, 4700 başlıq 4 südlük heyvandarlıq kompleksi, 12 istixana, 4 meyvə-tərəvəz və 5 süd emalı zavodu, 3 ət emalı (kəsim fabriki) müəssisəsi, 8 çörək zavodu, 1 bitki yağları, 1 kağız və karton, 1 parça və boyaq istehsalı, 1 keramik plitələr, 1 metal konstruksiya və s.) istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

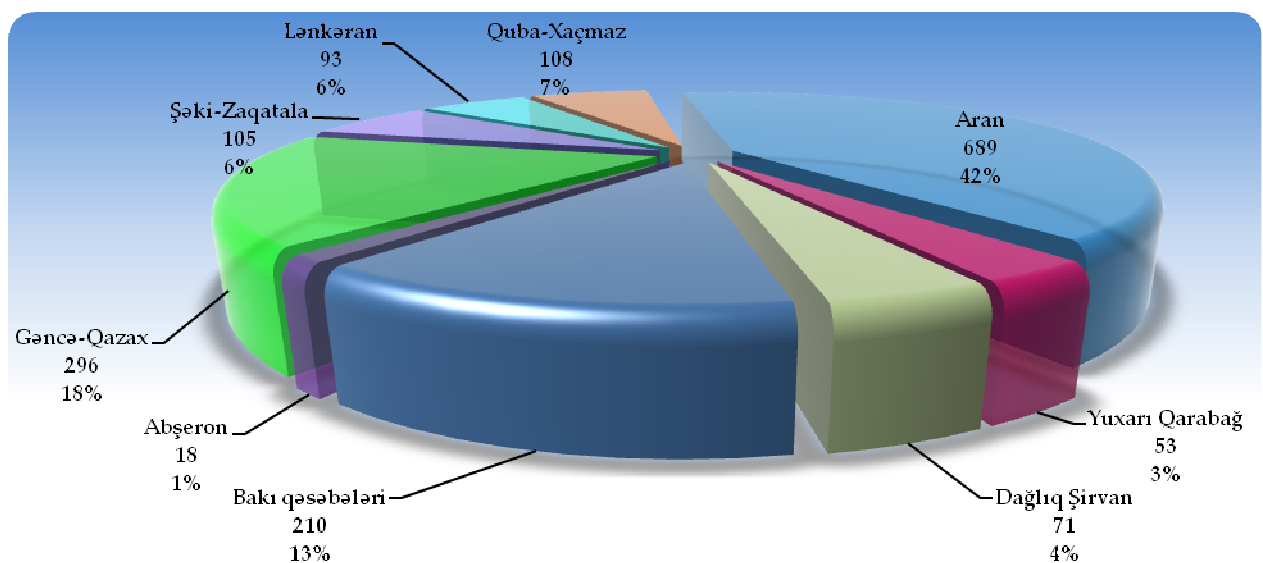
“Regionlarda və Bakı qəsəbələrində sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi” tədbirləri. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”na və "2011-2013-cü illərdə Bakı şəhərinin və onun qəsəbələrinin sosial-iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramı"na uyğun olaraq, sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi məqsədilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən 2011-ci il ərzində 34 tədbir keçirilmişdir.

Keçirilmiş tədbirlərdən 24-ü “Regionlarda sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi”nə, 10-u isə "Bakı qəsəbələrində sahibkarlığın inkişafına dövlət dəstəyi"nə həsr olunmuşdur.

Bu tədbirlərdə regionlarda və Bakı qəsəbələrində fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektlərinə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitləri hesabına müvəkkil kredit təşkilatları vasitəsilə güzəştli kreditlər təqdim edilmiş, tədbirlərdə iştirak etmiş 6700 sahibkara, o cümlədən regionlarda 4770, Bakı qəsəbələrində isə 1930 sahibkara “Güzəştli kreditlərin verilməsi mexanizmi, investisiya layihələrinin hazırlanması və təqdim olunması” mövzusunda maarifləndirici treninqlər keçirilmiş, onlara biznes sahəsində fəaliyyətlə bağlı iqtisadi biliklər verilmiş, nümunəvi investisiya layihələrinin təqdimatı keçirilmişdir.

Eyni zamanda, bu tədbirlərdən 5-i biləvasitə məcburi köçkünlərin sıx məskunlaşdıqları ərazilərdə (Füzuli rayonunun Horadiz, Goranboy rayonunun Ağcakənd (Xocalı məcburi köçkünləri), Ağdam rayonunun Quzanlı və Ağcabədi rayonunun Taxtakörpü (Laçın rayonundan olan məcburi köçkünlər) qəsəbələrində və Biləsuvar rayonunun 4 saylı qəsəbəsi (Cəbrayıl rayonundan olan məcburi köçkünlər) keçirilmişdir.

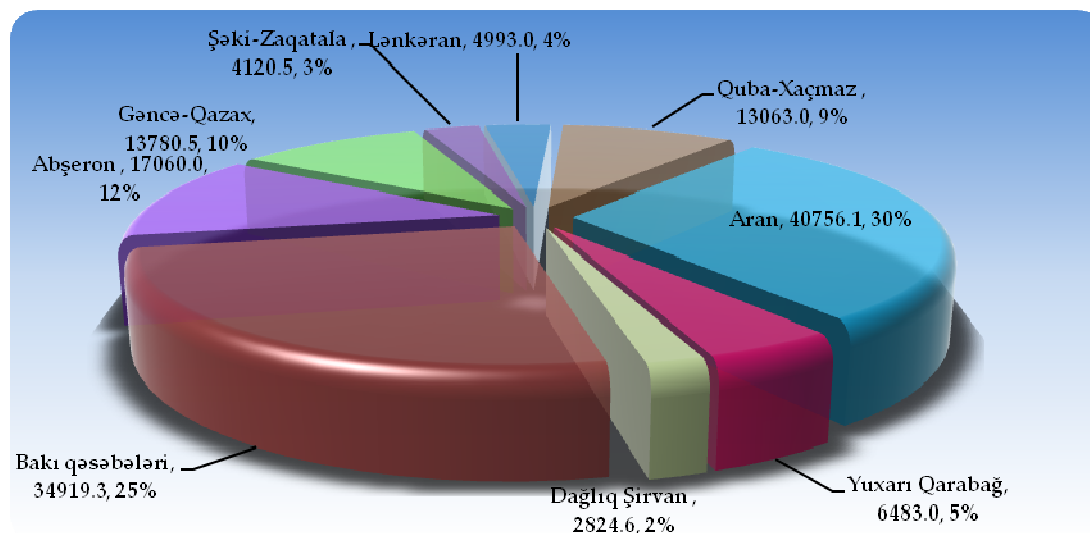
2012-ci il ərzində güzəştli kreditlər hesabına maliyyələşdirilmiş investisiya layihələrinin respublikanın iqtisadi rayonları üzrə bölgüsü

2012-ci il ərzində Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən Aran iqtisadi rayonu üzrə 689 layihəyə 40 756.1 min manat, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə 296 layihəyə 13 780.5 min manat, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 108 layihəyə 13063 min manat, Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə 53 layihəyə 6 483 min manat, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 105 layihəyə 4120.5 min manat, Lənkəran iqtisadi rayonu 93 layihəyə 4993 min manat, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 71 layihəyə 2824.6 min manat, Abşeron iqtisadi rayonu üzrə 18 layihəyə 17060 min manat və Bakı qəsəbələri üzrə 210 layihəyə 34919.3 min manat güzəştli kreditlər verilmişdir.

2012-ci il ərzində verilmiş güzəştli kreditlərin

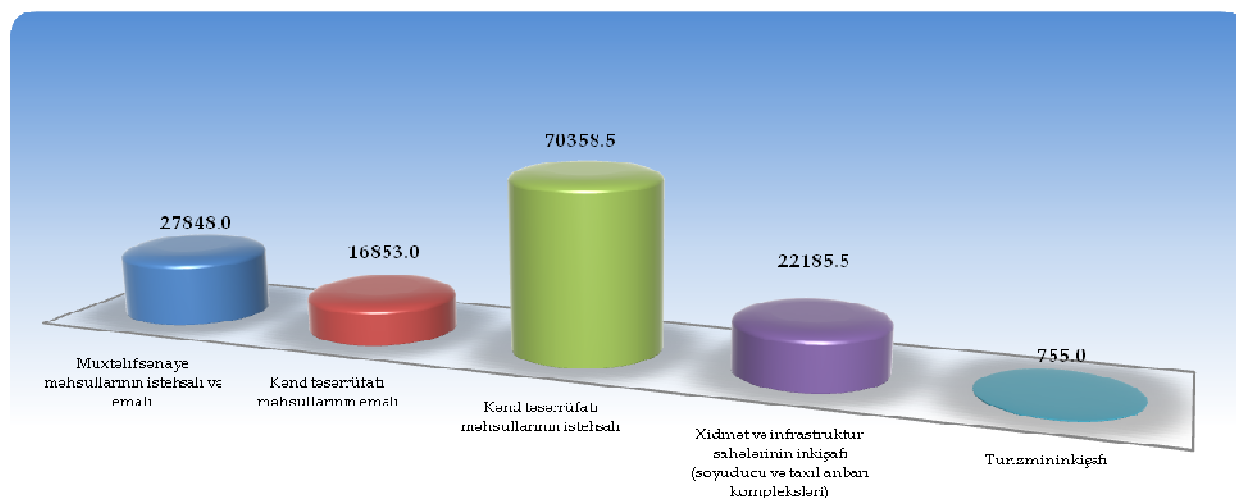
respublikanın iqtisadi rayonları üzrə bölgüsü (min manatla)

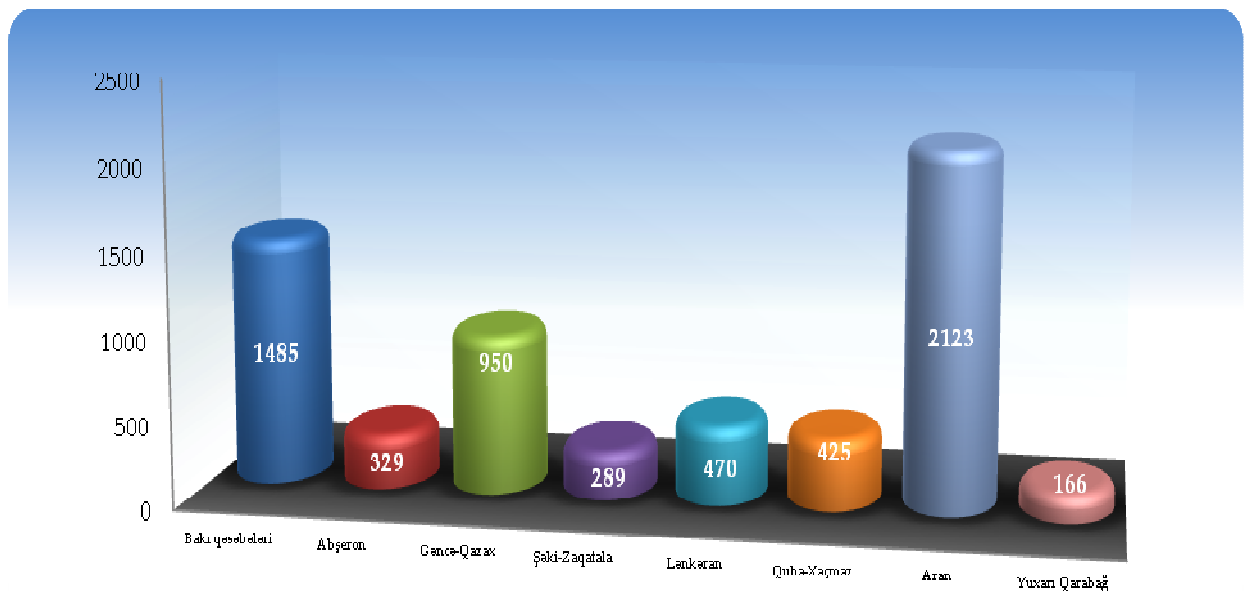
2012-ci il ərzində güzəştli kreditlər hesabına maliyyələşdirilmiş investisiya layihələrinin iqtisadiyyatın sahələri üzrə bölgüsü. 2012-ci il ərzində sənaye məhsullarının istehsalı və emalı yönümlü 105 layihənin maliyyələşdirilməsinə 27848 min manat, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı yönümlü 13 layihənin maliyyələşdirilməsinə 16 853 min manat, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı yönümlü 1 503 layihənin maliyyələşdirilməsinə 70 358.5 min manat, turizmin inkişafı yönümlü 6 layihənin maliyyələşdirilməsinə 755 min manat, aqrar sahənin inkişafını stimullaşdıran infrastruktur sahələrinin inkişafı yönümlü (müasir soyuducu və taxıl

anbarı komplekslərinin yaradılması) 16 investisiya layihəsinin maliyyələşdirilməsinə 22 185.5 min manat vəsait istifadə edilmişdir.

2012-ci il ərzində verilmiş güzəştli kreditlərin iqtisadiyyatın sahələri üzrə bölgüsü (min manatla)

2012-ci il ərzində verilmiş güzəştli kreditlər hesabına yaradılacaq yeni iş yerlərinin respublikanın iqtisadi rayonları üzrə bölgüsü

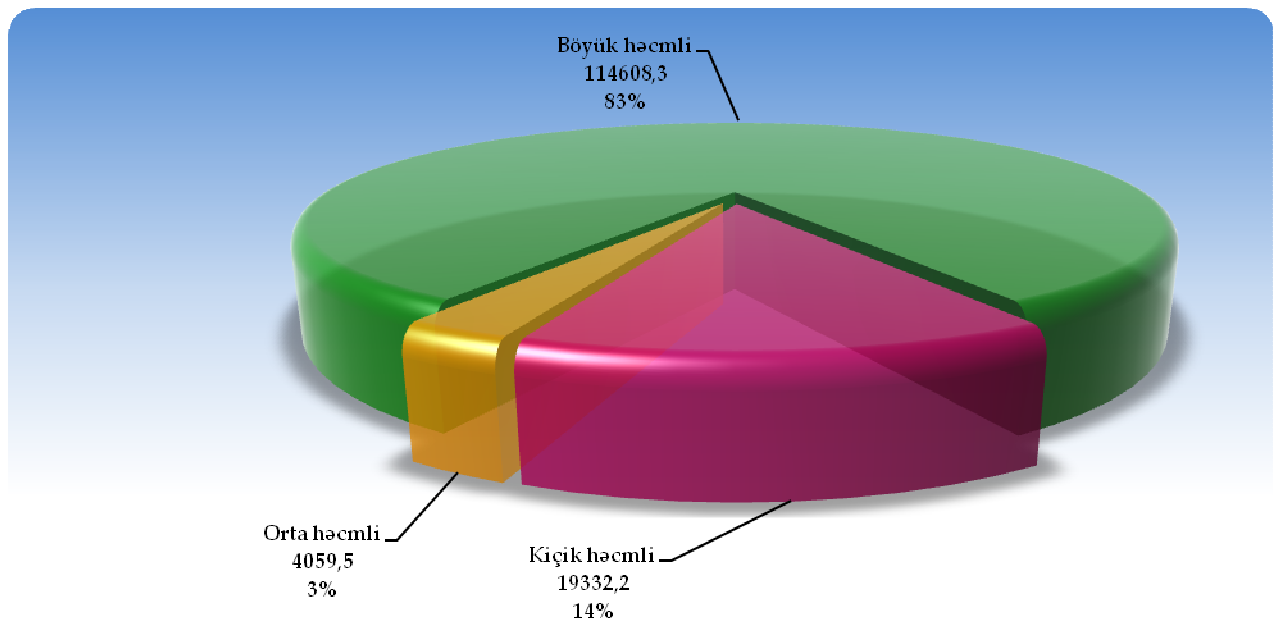

Güzəştli kreditlər hesabına maliyyələşdirilən investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi nəticəsində 6 478 o cümlədən, Bakı qəsəbələri üzrə 1 485, Abşeron iqtisadi rayonu üzrə 329, Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu üzrə 950, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu üzrə 289, Lənkəran iqtisadi rayonu üzrə 470, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə 425, Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə 166, Aran iqtisadi rayonu üzrə 2 123, Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu üzrə 241 yeni iş yerlərinin yaradılması nəzərdə tutulur.

Güzəştli kreditlər hesabına maliyyələşdirilən investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi nəticəsində yaradılacaq yeni iş yerlərinin 69.5%-i kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, 6.7%-i kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı, 6.7%-i infrastruktur (soyuducu və taxıl anbarları), 14.9%-i sənaye məhsullarının istehsalı və emalı, 2.2%-i turizmin inkişafı sahələrinin payına düşmüşdür.

2012-ci il ərzində verilmiş güzəştli kreditlərin

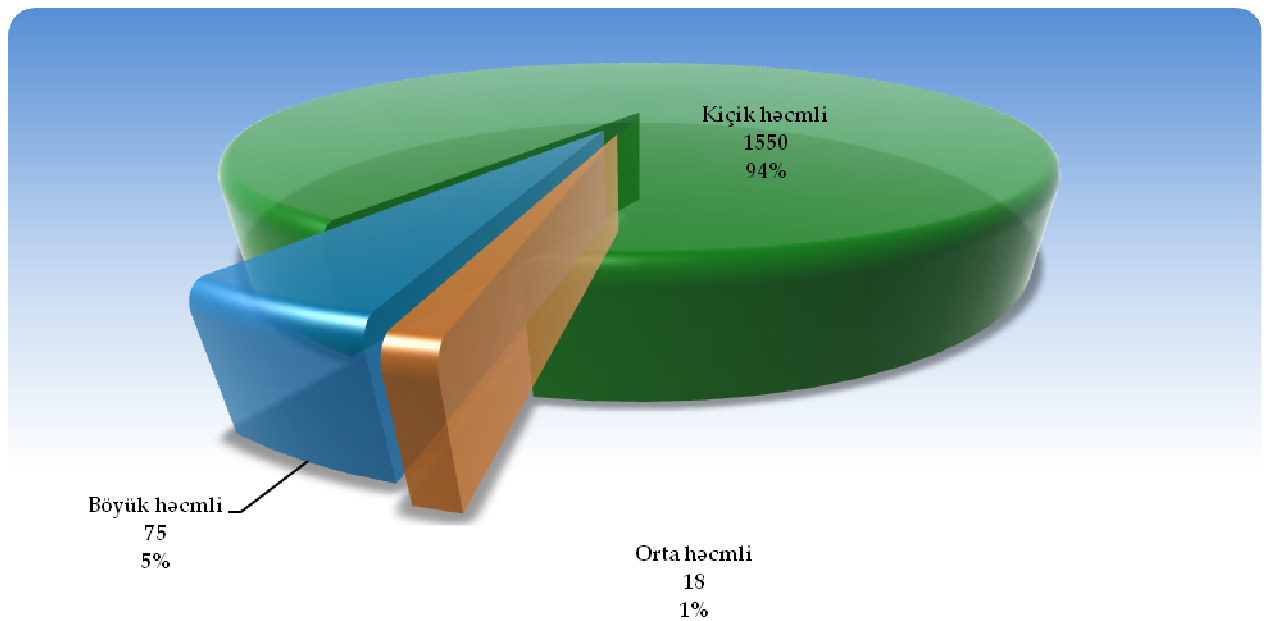
növlərinə görə təsnifatı (min manatla)

2012-ci il ərzində güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilmiş investisiya layihələrinin 14%-i kiçik həcmli (kredit məbləği 19 332.2 min manat), 3%-i orta həcmli (kredit məbləği 4 059.5 min manat, 83%-i böyük həcmli (kredit məbləği 114 608.3 min manat), olmuşdur.

2012-ci il ərzində maliyyələşdirilmiş investisiya layihələrinin

sayının güzəştli kreditlərin növlərinə görə təsnifatı

Ötən illə müqayisədə 2012-ci il ərzində maliyyələşdirilmiş investisiya layihələrinin sayı kiçik həcmli kreditlər üzrə 1.1 dəfə, orta həcmli kreditlər üzrə 2.3 dəfə, böyük həcmli kreditlər üzrə 1.2 dəfə, iri həcmli kreditlər üzrə 1.3 dəfə artmışdır.

3.3. Biznesin inkişafında investisiyanın rolunu göstərə biləcək bəzi şirkətlərin təhlilinin göstəriciləri

Biznesin inkişafında investisiya layihələrinin rolunun “Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti” (AİŞ) tərəfindən ölkəmizin qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi və bu sahədə fəaliyyət göstərən səhmdar cəmiyyətlərin maddi-texniki bazasının təkmilləşdirilməsi, eləcə də yeni müəssisələrin yaradılması istiqamətində işlər davam etdirilmişdir.

“Milk-Pro” məhdud məsuliyyətli cəmiyyətinin Hövsan qəsəbəsində səmərəli müasir istehsal texnologiyasına əsaslanan və yüksək keyfiyyətli məhsullar istehsal

edən yeni süd zavodunun tikintisi işləri tamamlanmışdır. Bakı şəhərinin mərkəzində yerləşən köhnə zavodun tam fəaliyyətinin Hövsan qəsəbəsindəki yeni zavoda köçürülməsi bu layihənin daha bir üstün cəhətlərindən biridir. AİŞ-in tərəfdaşı qismində Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (AYİB) və yerli investorların çıxış etdiyi bu layihə daxili bazarda süd və süd məhsullarına olan ehtiyacların ödənilməsinə yönəlmişdir. AİŞ bu layihədə 20%, AYİB isə 10% paya malikdirlər. Digər 70% yerli fiziki şəxslərə məxsusdur. Sözügedən layihə çərçivəsində 160 nəfər yeni iş yeri ilə təmin olunacaq. Zavod 2011-ci ilin noyabr ayının ikinci yarısında test rejimində fəaliyyətə başlamışdır. Tam gücü ilə fəaliyyətin başlanması isə 2012-ci ilin birinci rübünün sonuna planlaşdırılır.

“Qaradağ Sement” açıq səhmdar cəmiyyətinin zavodunun yenidənqurulması layihəsi üzrə quru istehsal texnologiyasına əsaslanan yeni sobanın tikintisi işləri davam etdirilmişdir və 2011-ci ilin dekabr ayında başa çatdırılaraq ilk klinker istehsal edilmişdir. Sobanın normal rejimdə fəaliyyətə başlaması may ayına nəzərdə tutulur. Layihə nəticəsində sement və klinker istehsalı hər biri 50% artaraq müvafiq olaraq 1,7 mln. ton və 1,2 mln. ton olacaqdır. Yeni texnologiyanın tətbiqi nəticəsində daha az yanacaq və enerji sərf ediləcək ki, bu da ekoloji baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb edir. AİŞ Qaradağ Sement ASC-nin 10%-lik payına malikdir. İsveçrənin “Holcim” şirkəti müəssisədə 69,4%, AYİB 10%, digər yerli investorlar isə 10,6% paya malikdirlər.

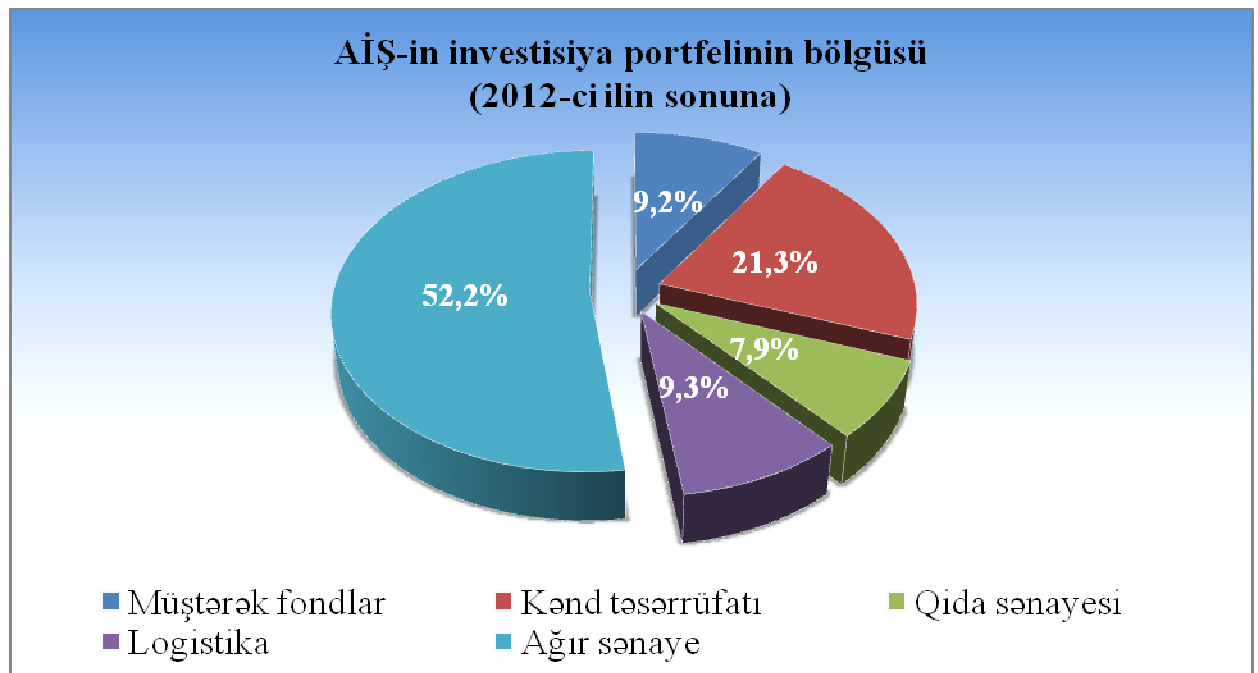
“Sanqaçal Qaradağ Neft və Qaz Terminalı” qapalı səhmdar cəmiyyəti 2012-ci ilin I rübündə layihənin Başlanğıc Fazasını (Start-up Phase) istimara vermişdir. Müəssisənin 25% payı AİŞ, 75% isə “Qafqaz Trans Service” MMC-ə məxsusdur. Xəzər dənizi sahilində yaradılmaqda olan bu müasir infrastruktur Azərbaycanın geostrateji mövqeyindən səmərəli istifadə etməklə Orta-Asiyadan enerjidaşıyıcılarının Azərbaycan vasitəsi ilə Avropa bazarlarına nəqlinə xidmət edəcəkdir. İl ərzində 514 min ton qaz kondensatı və 500 min ton neft daşınma gücünə malik olan bu layihə çərçivəsində 70 nəfərlik yeni iş yeri yaradılmışdır.

ARDNŞ, AİŞ və Sinqapurun “Keppel Offshore & Marine” şirkətinin birgə həyata keçirdiyi “Bakı Gəmiqayırma Zavodu”nun 01 mart tarixində təsis yığıncağı keçirilmiş və müəssisə təsis edilmişdir. Təsis sənədlərinə əsasən ARDNŞ 65%, “Keppel Offshore and Marine” 10%, AİŞ isə 25% paya malikdirlər. 2011-ci ilin birinci rübündə zavodun inşası ilə bağlı torpaq və tikinti işləri başlanmışdır. Zavod 2013-cü ilin III rübündə istismara veriləcəkdir. Layihə çərçivəsində 1000 yeni iş yerinin yaradılması nəzərdə tutulur. Zavod istismara verildikdən sonra Birinci Mərhələdə ildə 4 ədəd 15 min ton yükləmə qabiliyyətinə malik tanker, 4 ədəd dəniz təchizat və ya yedək gəmisi tikmək imkanı nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da Azərbaycanın yük daşıma donanmasını müasir gəmilərlə təmin edilərək ölkənin yük daşıma potensialına böyük dəstək kimi qiymətləndirilə bilər. Yeni gəmilərin tikintisindən əlavə bu zavodda həmçinin il ərzində həcmindən asılı olaraq 80-100 gəminin təmiri də nəzərdə tutulmuşdur. Xəzər dənizindəki yük daşımalarının həcmi artırılmasını nəzərə alaraq daha iri həcmli tankerlərə ehtiyac duyulduqda İkinci Mərhələdə zavodda 60-70 min ton yükləmə qabiliyyətinə malik tankerlərin tikintisi mümkündür. Ümumilikdə 2012-ci il ərzində AİŞ tərəfindən Bakı Gəmiqayırma Zavodunun kapitalına 30 milyon ABŞ dolları məbləğində investisiya qoyulduğu həyata keçirilmişdir.

2012-ci ildə AİŞ 3.3 milyon manat məbləğində investisiya yatıraraq yüksək keyfiyyətli toxum istehsalı müəssisəsi olan “Azərtoxum” MMC-də 17,5% pay əldə etmişdir. Müəssisənin məqsədi R1 və R2 reproduksiya rayonlaşdırılmış toxum sortların yaradılması üçün müasir səviyyədə toxumçuluq sistemi yaratmaqdır. Bu məqsədlə müəssisə dünyada istifadə olunan müasir texnologiya, maşın və avadanlıqlarla təchiz edilmişdir. İnşa işləri müəssisənin təcrübəli mütəxəssislərin rəhbərliyi altında başa çatdırılmışdır. Toxumun keyfiyyətini yoxlamaq və sortunu təyin etmək üçün müəssisədə müasir standartlara uyğun laboratoriya fəaliyyət göstərir. “Azərtoxum” hazırda 10 000 hektar sahədə əkin işləri də aparır. Eyni zamanda, taxılın təmizlənməsi və toxumların hazırlanması məqsədilə üçüncü tərəflərə xidmətlər göstərilir.

AIŞ-in fəaliyyət istiqamətlərindən biri də xarici investorları cəlb etməklə birgə investisiya fondlarının yaradılmasıdır. Belə fondlardan biri Xəzər Beynəlxalq İnvestisiya Şirkətidir. Şirkətin səhmdar kapitalında AIŞ-in iştirakı 24,1% təşkil edir. İslam İnkişaf Bankı 27,1%, Özəl Sektorun İnkişafı üzrə İslam Korporasiyası (ICD) 18% , Orta-Şərq dövlətlərindən digər investorlar isə 30,8% paya malikdirlər. 9 fevral tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev XBIŞ-in 36% paya malik olduğu “N.A.A Aqrotara” MMC-nin meyvə qurudulması və emalı müəssisəsinin açılışında olmuşdur. Xəzər Beynəlxalq İnvestisiya Şirkəti tərəfindən layihəyə 5,5 milyon manat məbləğində investisiya qoyulmuşdur. AIŞ-in bu layihəyə dolayı investisiya qoyuluğu 1,3 milyon manata bərabərdir. Müəssisədə ildə 1500 ton meyvə və tərəvəz qurutmaq mümkündür.

Biznesin inkişafında investisiyanın rolunun 2012-ci il ərzində xarici investorların cəlb edilməsi istiqamətində Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin dəstəyi və Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondunun (AZPROMO) təşkilatçılığı ilə təşkil edilmiş bir çox tədbirlərdə Azərbaycanın investisiya imkanlarının təbliği, ölkənin investisiya mühiti və AIŞ ilə əməkdaşlıq imkanları barədə potensial investorlara məlumat verilmişdir, həmçinin bir çox yerli və xarici investorlarla görüşlər keçirilmiş, fikir mübadiləsi aparılmışdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Beləliklə, magist işində aparılmış investisiya layihələrinin müasir biznesin inkişafına təsirinin idarə edilməsi metodologiyasının inkişafı və onun praktiki reallaşdırılmasına dair təklif edilmiş yanaşmalara uyğun təkliflər aşağıdakılardır:

- Azərbaycan iqtisadiyyatının real sektorunun tələb olunmuş investisiya layihələri ilə təmin edilməsi iqtisadiyyatın sabitliyi və onun stabil inkişafı üçün strateji şərtidir.

- Bu məsələnin həlli məqsədi ilə yerli və xarici investorlar üçün daha müsbət investisiya iqliminin yaradılması vacibdir. Bu isə öz növbəsində iqtisadi və maliyyə

baxımdan vəziyyətin sabitləşdirilməsindən, vergilərin və bütün investisiya risklərin azaldılmasından, investisiya layihələrinin keyfiyyətli hazırlanmasından və qiymətləndirilməsindən, bacarıqlı idarəetmədən asılıdır.

- Verilmiş tədqiqatda ümumilikdə investisiya layihələrinin metodologiyasının formalaşmasında tətbiqi məsələlərin həlli üçün qeyri-ənənəvi yanaşmalar təklif olunub inkişaf etdirilmişdir: təcrübənin planlaşdırılması yanaşması və qeyri-dəqiq məntiq nəzəriyyəsinin əsasları.

- Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində investisiya layihəsi – çətin iqtisadi sistemin deyil, həmçinin düzgün qərarların qəbulu üçün layihə risklərinin layihə ekspertizasının həm başlanğıc öyrənilməsi, həm də idarəetmə mərhələsində hərtərəfli, kompleks öyrənilməsi vacibdir.

- İstənilən sistem kimi investisiya layihəsi də xarici mühitlə qarşılıqlı təsirdədir. Bu mühitin davranışı bütövlükdə qeyri-müəyyən olduğundan layihə risklərinin əsas mənbəyi sayılır. Layihə davranışının modelləşdirilməsi onun biznes-planının işlənməsinin əsasında həyata keçirilir ki, biznes-planın mühüm bölmələrindən biri – layihə risklərinin təhlilidir.

- Verilmiş layihənin spesifikasiyasını nəzərə almaqla onun analitiki işdə təklif olunmuş layihə risklərinin analizinin müasir metod və yanaşmaları içərisində elə alət və mexanizmləri seçməlidir ki, onlar aparılmış tədqiqatın məqsəd və imkanlarına daha yaxın olsunlar.

- Layihənin uçotu mexanizminin əsas əlaməti keyfiyyətli nəticələrin dəyər ölçülməsi və kəmiyyətə hesablanmış göstəricilərin təhlilidir.

- Layihənin reallaşdırılması mərhələsində onun rəhbərliyi qeyri-müəyyənlik və risk şəraitində layihənin idarə edilməsi problemi ilə toqquşur ki, bu da konkret layihə riskinə aid idarəetmə qərarlarının zəruriliyinə gətirib çıxardır. Burada vacib rol həm işdə inkişaf etdirilən idarəetmə metodlarının özləri, həm də arasıkəsilməz monitoring və nəzarət oynayır.

- İnvestisiya strategiyasını formalaşdırarkən işlənilib hazırlanmış iqtisadi-riyazi metodlar və modellər sistemi layihə hesablarını aparır və qeyri-müəyyənlik şəraitində qərarların qəbul olunmasında vacib alət rolunda çıxış edir.

-Bu real layihənin biznes-planın tədqiqi bütün aparılmış ekspertizada yekunlaşdırıcı məqam, onun məntiqi və nizamlanmış yekunu olmalıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı – 1995.
2. «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu № 405 15 dekabr, 1992-ci il.
3. «Müəssisələr haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu № 847 01 iyul 1994-ci il.
4. «Antiinhisar fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. «Xalq» qəzeti, 03.02. 1993.
5. «Azərbaycan Respublikasında Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu «Respublika» qəzeti, iyul 2000.
6. «Azərbaycan Respublikasında 1995-2010-cı illərdə Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramları» , Bakı – 1996.
7. Azərbaycan Respublikasında Dövlət Mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin ikinci Dövlət prqramı. Bakı – 2000.

8. Azərbaycan Respublikasında (1997-2010) kiçik və orta sahibkarlığa kömək üzrə Dövlət Proqramları. № 610, 24 iyun, 1997.
9. Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafı sahəsində Dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri.«Azərbaycan» qəzkti, 01 aprel 1993-ci il.
10. Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa kömək fondu haqqında əsasnamə. «Azərbaycan» qəzeti, 28 oktyabr 1992-ci il.
11. «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu, 13.01. 1995.
12. «Xarici investisiyaların qorunması haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu. 15.01. 1992.
13. «Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunu № 171, Bakı, 1999.
14. Azərbaycanın statistika göstəriciləri. 1999. Statistik məcmuə. Bakı, 2000.
15. Əliyev.M., Həmidov.H., Hüseynli.A.«Korporativ idarəetmə» Dərslik. Bakı-2011
16. Афанасьев В. Малый бизнес: проблемы становления. РЭЖ, №2, 1993.
17. Алимова Т. И. др. Проблемы малого бизнеса глазами предпринимателей. Ж. «Вопросы экономики», № 11, 1994.
18. Алимова Т.И. др. Форитрование информационной среды малого бизнеса.
19. Авилова А. Звездный час малого бизнеса.М., 1993.
20. Abdullayev Z.S. Bağırova Z.Ə. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində təsərrüfatçılıq formaları. Bakı, 1995.
21. Vəliyev T.M. İqtisad elminin nəzəri əsaslarının tarixi təkamülü. Bakı, «Elm», 1999.
22. Həsənov.N.Ə.”Beynəlxalq biznes”. Bakı, 2011.
23. Грибов В.Д. Основы бизнеса. М., 2000.
24. Грибов В.Д. Менеджмент в малом бизнесе. М., 1999.
25. Джон Ф. Берджес и др. Основы управления малым бизнесом (пер. с англ. под ред. Ю.В. Шленова(, М., БИНОМ, 1997.
26. Джон Ф., Берджес и др. Международный бизнес. М., «Дело ЛТД», 1994.

27. Данишевская Г. Мелкий бизнес в Великобритании. Ж. МЭМО, №2, 1992.
28. Ермошкин Н. Малый бизнес: как это делается Ж. «Бизнес», №2, 1993.